

Теруге:
Редактор

Д.Ақышев

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны
№4 (арнайы шығарылым), 2009 ж.

№	Мақаланың атауы	Бөлімше	Көлемі, бет
1.	Кіріспе	Төлем жүйелері департаменті	1
Төлем жүйелері			
2.	Қазақстанның төлем жүйелерінің даму тарихы	Төлем жүйелері департаменті	2
3.	Қазақстанның төлем жүйелерін дамытудың 2009 жылғы басты нәтижелері	Төлем жүйелері департаменті	2
4.	Банкаралық ақша аудару жүйесі: елдің жүйелік-маңызды төлем жүйесі	Төлем жүйелері департаменті	4
5.	Банкаралық клиринг жүйесі: бөлшек төлемдер жүргізу	Төлем жүйелері департаменті	3
6.	Банктер арасындағы корреспонденттік қатынастар жүйесі	Төлем жүйелері департаменті	1
Төлемдер құралдарын және халықаралық ақша аудару жүйелерін пайдалану			
7.	Төлем құралдарын пайдалану	Төлем жүйелері департаменті	2
8.	Төлем карточкалары нарығының дамуы	Төлем жүйелері департаменті	8
9.	Халықаралық ақша аудару жүйелері	Төлем жүйелері департаменті	3
Жиынтығы			26

Кіріспе

Қазақстан егемендігін жариялау, елдің экономикасы мен банк жүйесін реформалау сенімділігі, қауіпсіздігі мен тиімділігімен ерекшеленетін, жедел және көп тәуекелсіз төлемдер жүзеге асыруға мүмкіндік беретін төлем жүйелерін құру қажеттілігін тудырды.

Республиканың тәуелсіздігі жылдары ішінде Ұлттық Банк төлем жүйелерін дамыту және жетілдіру бойынша айтарлықтай жұмыс жүргізді. Жүргізілген жұмыстар нәтижелері бойынша қазіргі таңда Қазақстан Республикасының аумағында келесі ұлттық төлем жүйелері жұмыс істейді – операторы «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы» РМҚ болып табылатын Банкаралық ақша аудару жүйесі (БААЖ) және Банкаралық клиринг жүйесі. Халықаралық қаржы ұйымдарының сарапшылары (Халықаралық валюта қоры, Дүниежүзілік Банк) ел аумағында уақтылы төлем жүргізу және ақша аударуды қамтамасыз ететін Қазақстанның төлем жүйелерінің жоғары тиімділігі мен сенімділігін атап өткен болатын. Осылайша, Халықаралық валюта қоры кеңесшілерінің бағасы бойынша төлем жүйелері жүйелік тұрғыдан маңызды төлем жүйелері үшін Халықаралық Есептер Банкі бекіткен барлық Негізгі қағидаттарға толық сәйкес келеді.

Бұл ретте ұлттық төлем жүйелерінің сенімділік деңгейін арттыру мақсатында Қазақстан Ұлттық Банкі тұрақты түрде алдыңғы қатарлы ақпараттық технологияларды ескеру арқылы төлем жүйесінің серверлерін жаңарту бойынша жұмыстар атқаруда, нормативтік құқықтық базаны жетілдіруде.

Қазақстан Ұлттық Банкінің ел аумағында қауіпсіз және үздіксіз төлем жүргізу және ақша аударуға бағытталған негізгі функцияларының бірі төлем жүйелерін қадағалау (оверсайт) болып табылады.

Төлем жүйелерін қадағалауға нақты уақыт режимінде төлем жүйелерінің мониторингі, банктерден және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардан ақша аудару және төлемдер бойынша статистикалық ақпаратты жинау және талдау, төлем жүйелерінің жұмыс істеуі тиімділігін бағалау кіреді. Оверсайт шеңберінде Қазақстанның Ұлттық Банкі төлем жүйелерінің операторын және қатысушыларын тексеруді жүзеге асырады.

Сонымен қатар, қадағалау барысында төлемдер жүзеге асырудың қолма-қол ақшасыз тәсілдерін, оның ішінде инновациялық бөлшек төлем құралдарын дамытуға, тауарлар мен қызметтер үшін есеп айырысу барысында оларды кеңінен қолдануға қажетті жағдайлар жасауға айырықша көңіл бөлінеді.

«Экономикалық шолу» журналының осы шығарылымының материалы 2009 жылы Қазақстандағы ұлттық төлем жүйелерін дамыту туралы жалпы түсінік алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар журналда Қазақстан банктерінің арасындағы корреспонденттік қарым-қатынастар жүйесінің жұмыс істеуіне және ел аумағында төлем құралдарының пайдаланылуына жасалған талдау берілген. Төлем карточкалары нарықтарын және халықаралық ақша аудару жүйелерін дамыту туралы ақпарат бөлек берілген.

Материалды банктерден және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардан, сонымен қатар Қазақстанның төлем жүйелері операторынан алған статистикалық ақпарат негізінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем жүйелері департаменті дайындаған.

Қазақстанның төлем жүйелерінің даму тарихы

Бұрынғы орталықтандырылған жоспарлы жүйеден қалған Қазақстандағы қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесі нарықтық экономиканың жаңа жағдайларына қолайлы емес еді. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Қазақстанның банк жүйесін реформалау барысында жаңа төлем жүйелерін жасау бойынша жұмыстар бастаған болатын. Қазақстанның төлем жүйесін реформалаудың негізгі мақсаты ел аумағында төлемдер мен ақша аударымдарын өңдеудің жылдамдығы мен қауіпсіздігін ұлғайту болып табылады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің төлем жүйесін жасау барысында дамыған елдерде сонымен қатар Шығыс Еуропа, Балтық және ТМД елдерінде жұмыс істейтін төлем жүйелерінің тәжірибесі зерттелген. 1992 жылы банкаралық есеп айырысуларды қамтамасыз ету мақсатында Ұлттық Банк барлық аудандар, қалалар, облыс орталықтарын қалалық аудандарында және Алматы қаласында есептік-кассалық орталықтар құрды. 1992 жылдың ортасына қарай Ұлттық Банктің 19 облыстық және 274 аудандық есептік-кассалық орталықтары жұмыс істеген. 1993 жылы төлемдерді тездету, сонымен қатар жалған авизо пайдалануды болдырмау мақсатында Қазақстанның облыстары арасында есеп айырысуға электрондық төлемдерді ендіру басталды.

1995 жылы көпжақты өзара есептесу әдісі бойынша жұмыс істейтін Қазақстандағы алғашқы Алматы клиринг палатасын (АКП) құру маңызды қадам болды. Бұл жүйенің кемшілігі қатысушы банктерге күннің соңында қағаздағы төлем тапсырмаларын ауыстыруға тура келетіндігінде болды.

1996 жылы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі төлем жүйелерін реформалау шеңберінде бірқатар шаралар өткізді. Ұлттық Банктің облыстық филиалдарының жанынан аймақ ішілік төлемдердің банкаралық клирингін жүзеге асыратын аймақтық клиринг палаталары құрылды. Сол жылы «электрондық төлем тапсырмасы» ұғымы нормативті түрде бекіп, SWIFT-ке бейімделген төлем жүйесін қатысушылары арасында төлемдер бойынша ақпарат алмасу үшін электрондық хабарлар форматтары жасалып, ендірілді. Сонымен қатар, 1996 жылы Алматы клиринг палатасы қазіргі таңда төлем жүйелерінің операторы болып табылатын Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы болып қайта құрылды.

Банкаралық төлемдердің жүргізілуін тездетуге септесетін республиканың төлем жүйесін дамытудағы негізгі сәттердің бірі 1996 жылғы тамызда ҚБЕО негізінде жалпы негізде есеп айырысу жүзеге асыратын және перспективалы RTGS сипаттамаларына ие ірі төлемдер жүйесін (нақты уақыт режимінде жалпы есеп айырысулар жүйелері) құру болып табылады. Осы жүйені құру және дамыту мақсатында Швейцарияның тәжірибесі, оның ішінде SIC (Swiss Interbank Clearing) жүйесін құру тәжірибесі негізге алынған.

1998 жылғы қазан айы және қараша айы аралығындағы кезеңде жасалған екінші деңгейдегі банктердің корреспонденттік шоттарын Ұлттық Банктің орталық аппаратында орталықтандыру маңызды шара болып табылады. Корреспонденттік шоттарды орталықтандыру Ұлттық Банкке банктердің және есептік банктің функцияларын жедел жүзеге асыруға, төлем жүйесін және жалпы банк жүйесін бақылау функцияларының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бөлшек төлемдер нарығын дамыту және осы банк қызметінің саласында көрсетілетін қызметтер сапасын жақсарту мақсатында Ұлттық Банк 1999 жылы Ұлттық Банктің облыстық филиалдары жанындағы клирингтік палаталарды жапты. Дамыған елдердегі клирингтік жүйелерді құру тәжірибесін зерттеу нәтижелері бойынша, Ұлттық Банк Қазақстанда американдық автоматтандырылған клирингтік палатаның типі бойынша клирингтік жүйені құру туралы шешім қабылдады. Қазіргі таңда ҚБЕО клирингтік палатасы оның американдық баламасы бойынша жұмыс істейді, бұл қатысушыларға дербес өтімділігін басқаруға және төлемдердің қарсы ағындарын мол пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы төлем жүйелерін халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру бойынша жұмыс нәтижесінде ірі төлемдер жүйесі 2000 жылғы ақпанда Қазақстанның жүйелік маңызы бар төлем жүйесі болып табылатын және нақты уақыт режимінде жұмыс істейтін (RTGS) Банкаралық ақша аудару жүйесі (БААЖ) болып қайта құрылды. БААЖ ендіру жүйе мониторингінің механизмдерін жетілдіру және жүйенің қатысушы банктерінің өтімділік тәуекелдерін басқаруға мүмкіндік беретін Қазақстанның төлем жүйелерін дамытудағы келесі саты ретінде қызмет етеді.

Төлемдік жүйелердің үздіксіз жұмысын қамтамасыз ету бойынша жұмыстарды жүргізу шеңберінде 2002 жылдың қаңтарында Алматы қ. ҚБЕО төлем жүйелерінің резервтік орталығы пайдаланылуға берілді және 2004 жылдан бастап төлем жүйелерін негізгі орталықтан резервтік орталықтарға аудару бойынша ұдайы жұмыстар жүргізілуде. 2006 жылы Алматы қ. төтенше жағдайлар туындағанда ұлттық қорды және елдің алтынвалюта активтерін басқару, төлем жүйелерінің үздіксіз жұмысын қамтамасыз етуге қабілетті Астана қ. Ұлттық Банктің жаңа резервтік орталығын жасау бойынша жұмыстар басталған. Ұлттық Банктің жаңа резервтік орталығын құру Тұжырымдамасы қабылданған, 2007 жылы Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің «Q-BRO» резервтік орталығы» АҚ құрылған және қазіргі таңда оның құрылысы және пайдалануға беру бойынша ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу жалғасуда.

Еуропа елдерінің көшбасшы орталық банктердің тәжірибесіне сүйене отырып, ҚБЕО клирингтік жүйесінде 2004 жылы жаңа төлем құралы – тікелей ақша алушы – Банкке төлеуге ұсыну мүмкіндігі айрықша ерекшелігі болып табылатын электрондық дебеттік хабарлама ендірілген.

Бұл ретте 2005 жылы Қазақстанның төлем жүйелерін Еуропалық Одақтың стандарттарына жақындату мақсатында Ұлттық Банк банктердің өз клиенттеріне беретін банк шоттарының құрылымын реформалау бойынша жұмыс бастаған. Осы жобаны жүзеге асыру үшін Ұлттық Банк 2009 жылы нарықтың барлық қатысушыларының (банктер және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар), төлем жүйелерінің операторы – «ҚБЕО» РМК және Қазақстан Республикасының мүдделі мемлекеттік органдарының әрекеттерін ұйымдастыру және үйлестіру бойынша жұмыс жүргізілген. ISO 13616:1997 IBAN халықаралық стандартына негізделген клиенттің банктік шотының жаңа құрылымын және банктік идентификациялық кодын пайдалануға өту 2010 жылғы 7 шілдеден бастап жүзеге асырылады.

2008 жылғы 1 желтоқсанда төлемдер жүзеге асыру және ақша аудару барысында мемлекеттік тілді пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында Қазақстанның төлем жүйелерінің ҚР СТ 1048-2002 стандартына негізделген қазақ тілінің символдары бар жаңа кодты кестені пайдалануға өту жүзеге асырылған.

Осылайша, қазіргі таңда Қазақстан Республикасының аумағында екі ұлттық төлем жүйелері жұмыс істейді – төлемдер жүргізу мен ақша аударудың қауіпсіздігі мен сенімділігінің халықаралық стандарттарына сәйкес келетін Банкаралық ақша аудару жүйесі және Банкаралық клиринг жүйесі. Сонымен бірге, техникалық прогрестің соңғы жетістіктеріне сәйкес төлем жүйелерін жаңарту бойынша жұмыстар тұрақты түрде жүргізіледі.

Қазақстанның төлем жүйелерін дамытудың 2009 жылғы басты нәтижелері

2009 жылы Қазақстан Ұлттық Банкінің төлем жүйелері саласындағы қызметі төлемдер жүргізу және ақша аудару саласында нормативтік құқықтық актілер мен төлем жүйелерін қадағалау механизмдерін ары қарай жетілдіруге бағытталған.

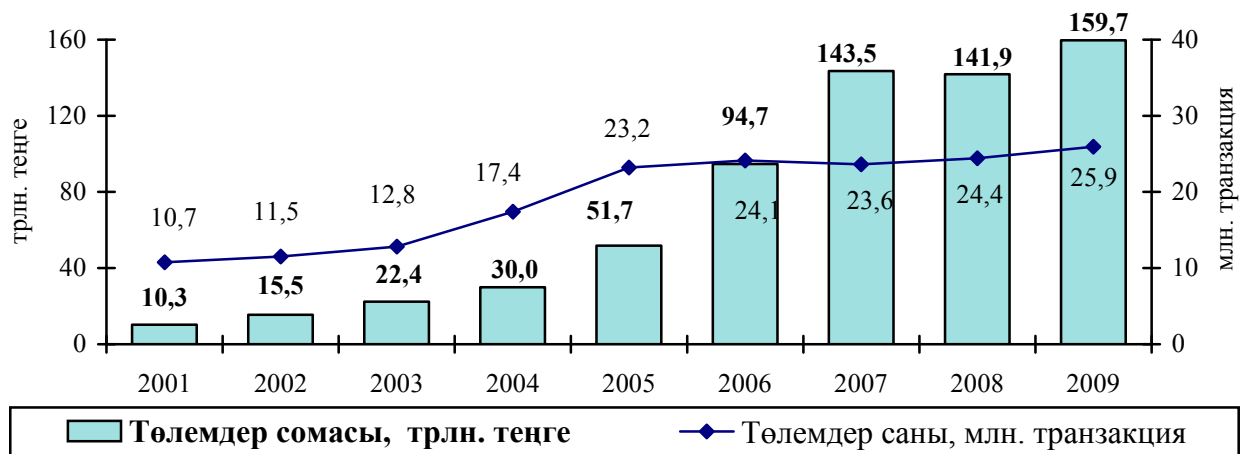
Төлем жүйелерінің операциялық сенімділігі мен өндірістік тиімділігін арттыру мақсатында Ұлттық Банк 2009 жыл ішінде төлем жүйелерін жаңа бағдарламалық-техникалық платформаға аудару бойынша ауқымды жұмыс жүргізген. Төлем жүйелерінің жаңа бағдарламалық-техникалық кешені келесі жүйелерден тұрады: Банкаралық ақша аудару жүйесі-2 (БААЖ-2), Банкаралық клиринг жүйесі-2 (БК-2) және Банк хабарламаларын алмасу жүйесі-4 (БХАЖ-4). Жаңа төлем жүйелерінің барлық құрамдастары қорларды үнемдеу және барынша пайдалану талаптарын ескеру, қорғаныс пен қол жетімділіктің қажетті деңгейін қамтамасыз ету, сонымен қатар қаржылық салада қолданылатын стандарттармен үйлесімділікті ескере отырып жасалған.

Төлем жүйесін пайдаланушының жұмыс орнының қауіпсіздігін бақылау үшін «ҚБЕО» РМК 2009 жылы төлем жүйелерінің 11 пайдаланушысын тексеруді жүзеге асырған: «БТА Банк» АҚ; «Альянс Банк» АҚ; «Астана Финанс» Банкі» АҚ; «Шинхан Банк Қазақстан» АҚ; «АТФ Банк» АҚ; «Қазақстан Ипотекалық Компаниясы» АҚ; «Еуразиялық Банк» АҚ; «HSBC Банк Қазақстан» АҚ ЕБ; «ВТБ Банк (Қазақстан)» АҚ ЕБ; «Ресей Жинақбанкі» АҚ ЕБ; «Хоум Кредит Банк» АҚ.

Жалпы алғанда, 2009 жылғы қорытындылар бойынша ұлттық төлем жүйелері арқылы төлемдер сомасы (Банкаралық ақша аудару жүйесі мен Банкаралық клиринг жүйесі) 159 745,6 млрд. теңгені құраған, бұл ретте қолма-қол ақшасыз төлемдер саны 25 924,4 мың транзакция деңгейінде қалыптасқан. Соңғы он жыл ішінде төлем жүйелеріндегі төлемдер көлемі 2001 жылмен салыстырғанда саны жағынан 2,4 есеге және төлемдер сомасы бойынша 15,6 есе өскен (1-сурет).

1-сурет.

Қазақстанның төлем жүйелеріндегі төлем ағындарының динамикасы

Әлемдік дағдарыстың әсері Қазақстанның төлем жүйелері арқылы төлем көлемдерін өзгертуге де тигенін атап өткен жөн. Сонымен бірге, мемлекет 2009 жылы қабылдаған екінші деңгейдегі банктерді қолдау бойынша шаралар банк секторындағы өтімділік мәселелерін азайтуға мүмкіндік берді және Қазақстанның төлем жүйелерінде төлем көлемдерінің артуына септігін тигізді. Осылайша, 2008 жылмен салыстырғанда, төлем жүйелеріндегі төлемдер саны 6,1%-ға ұлғайған (1 481,4 мың транзакцияға), төлемдер сомасы 12,6%-ға ұлғайған (17 892,3 млрд. теңгеге) (2-сурет).

Банкаралық ақша аудару жүйесі: елдің жүйелік-маңызды төлем жүйесі

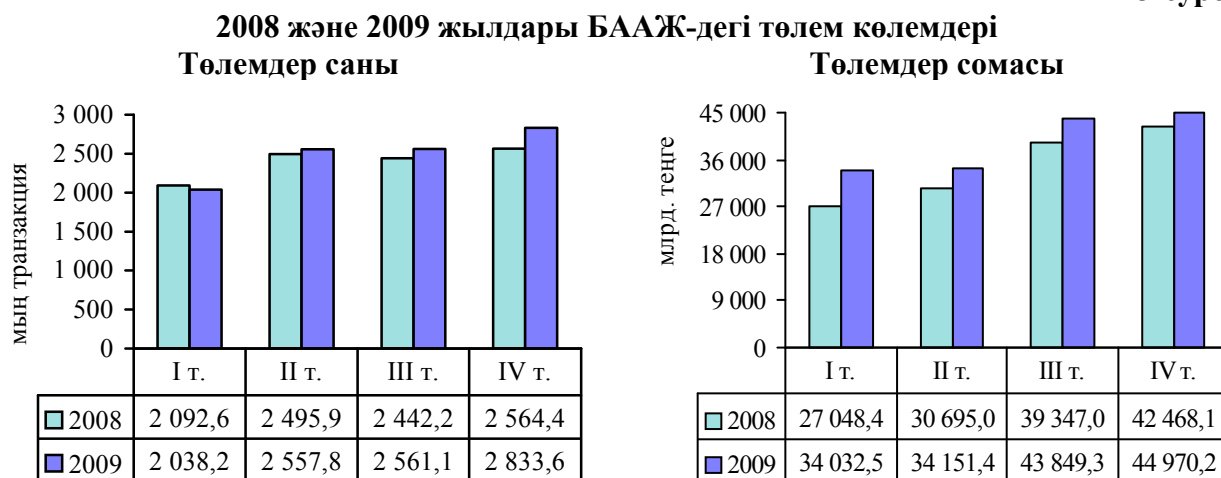
Қазақстанның әрбір төлем жүйесінің оның функционалды ерекшеліктерін қарастыру барысында жеке мақсаты болады және тауарлар мен қызметтердің белгілі нарықтарына бағытталған. Мысалы, Банкаралық ақша аудару жүйесі (БААЖ) үздіксіз жұмысына ұлттық қаржылық нарықтардың тұрақты жұмысы байланысты және жұмыстағы тоқтаулар (ірікілістер) Қазақстан Республикасында қаржылық тәуекелдің пайда болуына әкеп соқтыруы мүмкін Қазақстанның жүйелік-маңызды төлем жүйесі болып табылады.

БААЖ-де төлемдер нақты уақыт режимінде жалпы негізде жүзеге асырылады, яғни әрбір төлем құжаты жүйеге түскеннен кейін бірден бірнеше секунд ішінде есептеледі. Бұл жүйе жоғары жеделділіктегі қаржылық сектор операциялары бойынша анағұрлым ірі және артықшылықты көлемдер жүргізуге бейімделген. Мысалы, 2009 жылы БААЖ арқылы жүргізілген төлемдердің негізгі көлемі Қазақстан резиденттерінің құнды қағаздарымен (үлесі 42,1%), банкаралық депозиттер мен банктер мен олардың клиенттерінің жеке аударумен операциялар бойынша төлемдеріне (29,7% тиісінше), сонымен қатар шетелдік валюта және бағалы металдармен (12,7%) операциялар бойынша төлемдерге түсті.

Бұл ретте БААЖ-де 2009 жылы елдегі қолма-қол ақшасыз төлемдердің жалпы көлемінен 98,3% және жалпы санынан 38,5% жүргізілген, бұл БААЖ-дың анағұрлым ірі төлемдер жүргізудегі мақсатын орындағанын растайды.

Жалпы алғанда, БААЖ арқылы 2009 жылы 157 003,3 млрд. теңге сомадағы 9 990,6 мың транзакция жүргізілген (3-сурет). 2008 жылға қарағанда төлемдердің саны 4,1%-ға (395,6 мың транзакцияға) ұлғайды, төлемдердің сомасы 12,5%-ға (17 444,9 млрд. теңгеге) ұлғайды. 2009 жылы бір күнде БААЖ арқылы орташа түрде 630,5 млрд. теңге сомадағы 40,1 мың транзакция жүргізілді, бұл 2008 жылдың деңгейінен сан бойынша 1,6 мың транзакцияға (4,1%) көп және сома бойынша 70,1 млрд. теңгеге (12,5%-ға) көп.

3-сурет.

01.01.2010 жылғы жағдай бойынша БААЖ пайдаланушыларының саны 52¹ құрады, оның ішінде екінші деңгейдегі 37 банк және «Қазақстанның даму банкі» АҚ, Қаржы министрлігінің Қазынашылық комитеті, Мемлекетаралық банк пен Еуразия Даму Банкі, Ұлттық Банк және Мемлекеттік жинақтаушы зейнетақы қорының Кастодиан-Банкі (ҚРҰБ Монетарлық операцияларды есепке алу басқармасы), Зейнетақы төлеу мемлекеттік орталығы (3 шот – зейнетақы төлемдері, әлеуметтік аударымдар және әлеуметтік төлемдер үшін) және банктік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асыратын 6 ұйым.

Пайдаланушылар топтарының бөлігінде 2009 жылы төлемдер көлемінің ең көп үлесі 27,3% ұйымдарға тиесілі, бұл осы топта «Бағалы қағаздардың орталық депозитарийі» АҚ, «Қазақстанның қор биржасы» АҚ болуымен ерекшеленеді, сонымен қатар 25,5% ірі банктер

¹ ҚБЕО сайтында 50 пайдаланушы + ҚБЕО КП және ҚБЕО бар.

² Өтімділік тәуекелі – ақша аудару бойынша өзінің міндеттемелерін орындамау мүмкіндігіне байланысты төлеу үшін тәуекелі.

³ Жүйелік тәуекел – бұл ақша аудару бойынша төлем жүйесінің бір пайдаланушысының міндеттемелерін орындамау төлем жүйесінің басқа (бір немесе бірнеше) пайдаланушыларының өз міндеттемелерін орындамауын тудыратын тәуекел.

бестігіне тиесілі («Қазақстанның Халық Банкі» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ, «БТА Банкі» АҚ, «Қазкоммерцбанк» АҚ және «Қазақстан Ситибанкі» АҚ) (2-кесте).

2-кесте.

Пайдаланушылар топтары бойынша БААЖ-дегі төлемдерінің ағыны

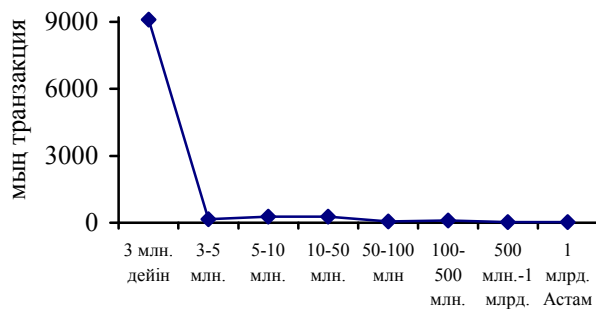
Топ	2008 жылы		2009 жылы		Өзгеруі	
	млрд. теңге	Жалпы көлемнің %-бен	млрд. теңге	Жалпы көлемнің %-бен	млрд. теңге	Пайыз-дық тармақ-тағы үлестер (п.т.)
Бес ірі банк	41 810,2	30,0%	39 958,3	25,5%	-1 851,9	-4,4%
Өзге банктер ²	34 090,4	24,4%	34 542,5	22,0%	452,1	1,3%
ЗТМО	1 014,8	0,7%	1 405,1	0,9%	390,3	38,5%
Қазынашылық комитеті	6 135,4	4,4%	5 439,0	3,5%	-696,4	-11,4%
ҚҰБ	17 394,2	12,5%	32 779,4	20,9%	15 385,2	88,5%
Ұйымдар ³	39 113,5	28,0%	42 879,0	27,3%	3 765,5	9,6%
Жалпы жиынтығы	139 558,5	100,0%	157 003,3	100,0%	17 444,9	12,5%

2009 жылы сомалар аралықтары бойынша төлемдердің ең көп саны 3 млн. теңгеге дейінгі (үлесі 91,1%), ал ең азы – 1 млрд. теңгеге (үлесі 0,29%) және 500 мыңнан 1 млрд. теңгеге дейінгі (0,22%) аралықта байқалады. Уақыт аралықтарының бөлігінде төлемдердің максималды саны мен сомасы 15:00 ден 18:00 дейінгі уақыт аралығында жүргізілген (БААЖ арқылы жүргізілген төлемдердің жалпы сомасынан 53,7% және жалпы санынан 60,3%) (4-сурет).

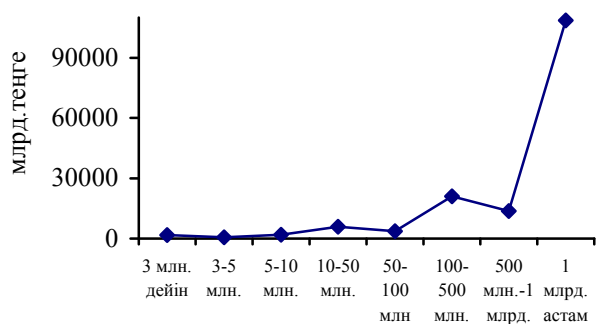
4-сурет.

Сомалар және уақыт интервалдары бойынша БААЖ-де 2009 жылы жүргізілген төлемдер

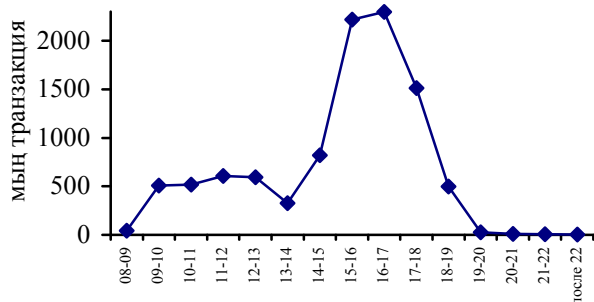
Сомалар интервалы бойынша төлемдер саны

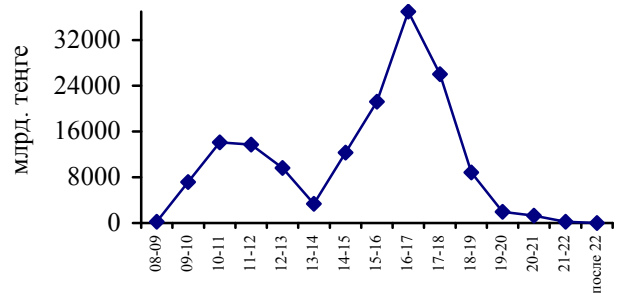
Сомалар интервалы бойынша төлемдер сомасы

Уақыт интервалы бойынша төлемдер саны

Уақыт интервалы бойынша төлемдер сомасы

Тәуекелдер мен оларды басқару әдістері

² «Өзге банктер» тобына Мемлекетаралық Банк және Еуразия Даму Банкі енгізілді.

³ «Ұйымдар» тобына ГНПФ төлемдерін жүзеге асыратын Кастодиан Банк енгізілді (ҚҰБМОЕБ Кастодиан).

2009 жылы төлемдер жүргізу бойынша қабылданған міндеттемелерді орындау үшін төлем жүйелерін пайдаланушылардың өтімділігі жеткілікті болуы мәселесіне басты назар аударылған. Елдің қаржылық жүйесінің тұрақтылығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін өтімділік тәуекелі⁴ және жүйелік тәуекел⁵ басқару мақсатында, Ұлттық Банк және төлем жүйелерінің пайдаланушылары тұрақты түрде жүйелердегі пайдаланушылардың позицияларын бақылау және мониторингін жүргізіп отырады.

БААЖ-де осы тәуекелдерді басқару үшін кезекті басқару механизмі пайдаланылады (төлем құжаттарын орындау артықшылығын белгілеу және төлем құжаттарының кезектілігін өзгерту) пайдаланушының корреспонденттік шотынан оның жүйедегі позициясына қосымша қаражат аудару жүзеге асырылады.

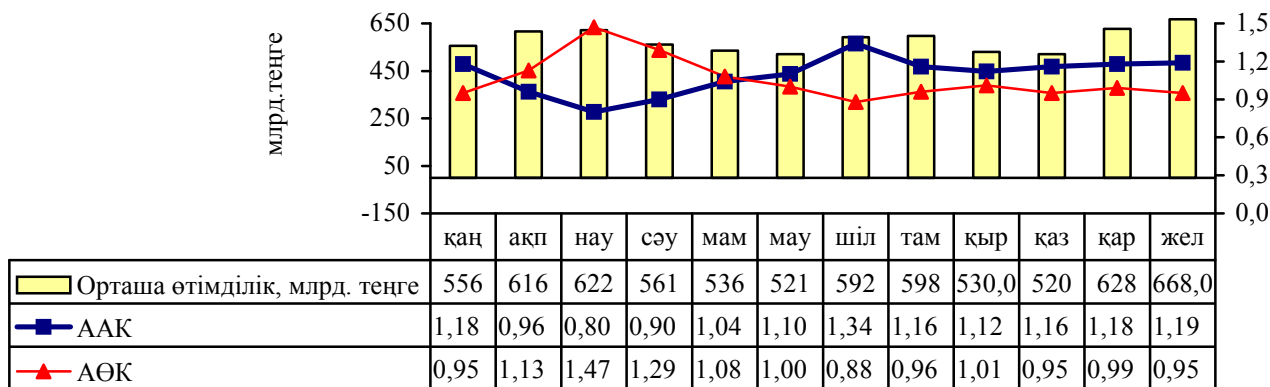
Сондай-ақ, Қазақстанның Ұлттық Банкі өтімдік тәуекелі мен жүйелік тәуекелді басқару мақсатында күнделікті негізде БААЖ ақшаның қайту коэффициентін (ААК)⁶ және өтімділік коэффициентін (АӨК)⁷ есептеу, сонымен қатар олардың белгіленген мәндерге сәйкестігін талдау жүзеге асырады. Осылайша, жүйедегі АӨК және ААК шектерінің келесі дәліздері белгіленген: ААК<0,5 барысында АӨК>1,5 жоғарғы шегі, ААК>1,5 барысында АӨК<0,5 төменгі шегі, бұл ретте өтімділік және жүйелік тәуекел ең аз болып есептеледі.

Орта есеппен бір жыл ішіндегі БААЖ-дегі ААК 1,09, АӨК -1,05 құраған. Аталмыш коэффициенттер кредиттік, өтімділік және жүйелік тәуекелдер ең аз болып есептелетін мәндерге сәйкес келеді. Бұл ретте ААК және АӨК орташа айлық мәндері артуының белгіленген шектері анықталмаған (5-сурет).

Жалпы алғанда, 2009 жылы БААЖ пайдаланушыларының өтімділігінің ұлғаюы байқалады. Мысалы, пайдаланушылар төлемдер жүзеге асыратын БААЖ пайдаланушыларының өтімділігінің орташа күндік мәні 2008 жылмен салыстырғанда 8,7% (46,4 млрд. теңгеге) ұлғая отырып, 2009 жылы 578,3 млрд. теңгені құраған (БААЖ-ге кіретін қалдық, соның есебінен пайдаланушылар төлемдерді жүзеге асырады).

5-сурет.

2009 жылы БААЖ пайдаланушылар өтімділігінің көрсеткіштері

⁴ Өтімділік тәуекелі - пайдаланушы-төлемшінің ақша аударымы бойынша өз міндеттемелерін орындамауы ықтимал екендігіне байланысты тәуекелі.

⁵ Жүйедегі қауіп - бір немесе бірнеше пайдаланушылардың міндеттемелерін орындамауынан туындаған бір немесе бірнеше ақша аударымы бойынша бір немесе бірнеше пайдаланушылардың өз міндеттемелерін орындамау қаупі

⁶ ААК = $\Sigma Д / Лс$,

мұнда: ААК – операциялық күн үшін БААЖ-дегі ақша қайтарымдылығының коэффициенті; $\Sigma Д$ – БААЖ бойынша дебеттік айналым сомасы (операциялық күн үшін пайдаланушылардың дебеттік айналымдарының жалпы сомасы); Лс – банкаралық жүйенің ағымдағы өтімділігі (операциялық күннің басында БААЖ-дегі пайдаланушы ақшасының кіріс қалдықтарының сомасы, операциялық күн ішінде БААЖ түскен/алынған ақшаны ескеру арқылы).

⁷ АӨК = $\frac{\Sigma Д + \Sigma Н}{\Sigma Д + \Sigma Н}$,

мұнда: АӨК – операциялық күн үшін БААЖ-дегі өтімділік коэффициенті; Лс – БААЖ ағымдағы өтімділігі (операциялық күннің басында БААЖ-дегі пайдаланушы ақшасының кіріс қалдықтарының сомасы, операциялық күн ішінде БААЖ түскен/алынған ақшаны ескеру арқылы); $\Sigma Д$ – БААЖ бойынша дебеттік айналым сомасы (операциялық күн үшін пайдаланушылардың дебеттік айналымдарының жалпы сомасы); $\Sigma Н$ – өтімділіктің жеткіліксіздігі салдарынан операциялық күннің соңында БААЖ-де жойылған, орындалмаған төлемдер сомасы.

Сонымен қатар, өтімділік және жүйелік тәуекелді басқару мақсатында өтімділіктің жеткіліксіздігі салдарынан орындалмаған және пайдаланушылармен қайтарылған БААЖ операциялық күннің ішінде кезекте тұрған төлем құжаттарын күнделікті талдау жүзеге асырылады. Бұл ретте банктер өткізген төлем құжаттарының кезегінің мониторингі орындалмаған төлемдер көлемдерін кемітуге септігін тигізген. Мысалы, 2009 жылы өтімділік жеткіліксіздігінің салдарынан 367,1 млн. теңге сомасындағы 14 төлем орындалмаған, сонымен қатар пайдаланушылар 7,5 млрд. теңге сомасында 16 төлем қайтарылған, 2008 жылы өтімділік жеткіліксіздігінің салдарынан 524,3 млн. теңге сомасында 4 төлем орындалмаған, сондай-ақ пайдаланушылар 151,3 млрд. теңге сомасында 9 төлемді қайтарған. Барлық орындалмаған немесе қайтарылған төлем құжаттарын БААЖ пайдаланушылары сол күні немесе кейінгі операциялық күндері қайта жүргізген.

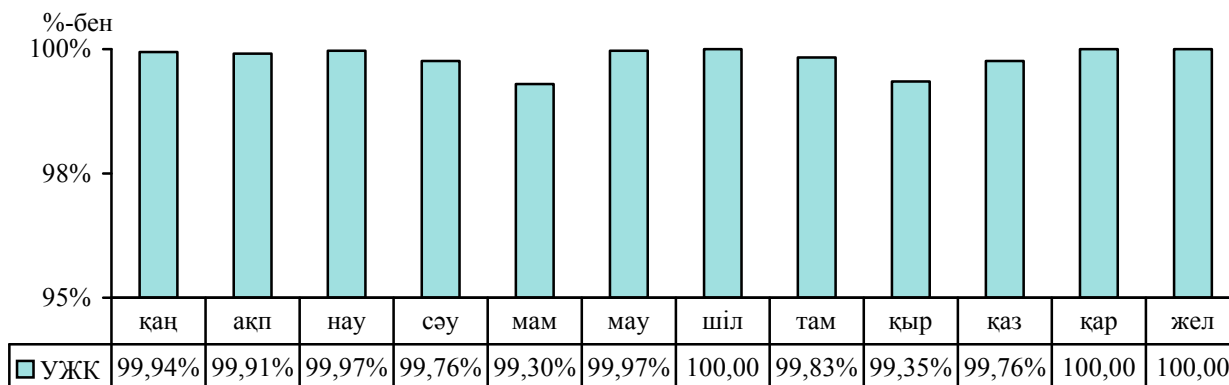
Операторы ҚБЕО болып табылатын банкаралық төлем жүйелерін тиімді дамыту көрсеткіштерінің бірі төлем жүйелерінің үздіксіз жұмысы (жұмыс қабілеті) жоғары коэффициентін (ҮЖК)⁸ ұстау болып табылады, бұл Қазақстан Республикасының аумағында уақтылы төлем жүргізуге септігін тигізеді.

Төлем жүйелерінің жұмыс қабілеттілігі коэффициентінің 90% кем түспейтін белгіленген мәнге сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында (Операциялық жоспардың аталған тармағы бойынша соңғы нәтиже) ҚБЕО тұрақты түрде төлем жүйелерінің жұмысының мониторингін, операциялық және техникалық тәуекелдерді басқаруды жүзеге асырған. Төлем жүйелерінің жұмысында жаңылыстар болған жағдайда олардың жұмыс қабілеттілігін қалпына келтіру бойынша шаралар қабылданған.

Жалпы алғанда, 2009 жылдың ішінде БААЖ жұмыс қабілеттілігінің коэффициенттер мәні 99% астам деңгейде сақталған, бұл қойылған мақсатқа сәйкес келеді. Орташа есеппен 2009 жылдың ішінде БААЖ жұмыс қабілеттілігінің коэффициенті 99,82% құрады, бұл осы төлем жүйесі жұмысының жоғары тиімділігін сипаттайды (6-сурет).

6-сурет.

2009 жылғы БААЖ жұмыс қабілеттілігі коэффициентінің өзгеріс динамикасы

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, БААЖ қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша ең жоғарғы талаптар мен стандарттарға, нақты уақыт режимінде жалпы есептер жүйелер үшін төлемдерді өңдеу уақтылығы мен сенімділігіне сәйкес келетіндігін атап өту қажет, бұл оны анағұрлым дамыған төлем жүйелерінің бірі ретінде анықтайды.

⁸ Төлем жүйесінің бір жыл ішіндегі жұмыс қабілеттілігінің коэффициенті нақты жұмыс уақытының (операциялық күнді ашқаннан бастап төлем жүйесі тоқтаған уақыттан басқа, төлем жүйесінің операциялық күні жабылғанға дейінгі кезең) төлем жүйесінің жалпы жұмыс уақытына арақатынасы (операциялық күнді ашқаннан бастап төлем жүйесінің операциялық күні жабылғанға дейінгі кезең) болып табылады.

Банкаралық клиринг жүйесі: бөлшек төлемдер жүргізу

Біздің еліміздің экономикасы үшін банкаралық клиринг жүйесінің маңыздылығы елдегі бөлшек төлемдерді қауіпсіз өткізуде болып табылады. Жүйенің мақсаты шағын сомаларда көп төлемдер, яғни бөлшек төлемдер жүргізуде болып табылады (5 млн. теңгеден аспайтын).

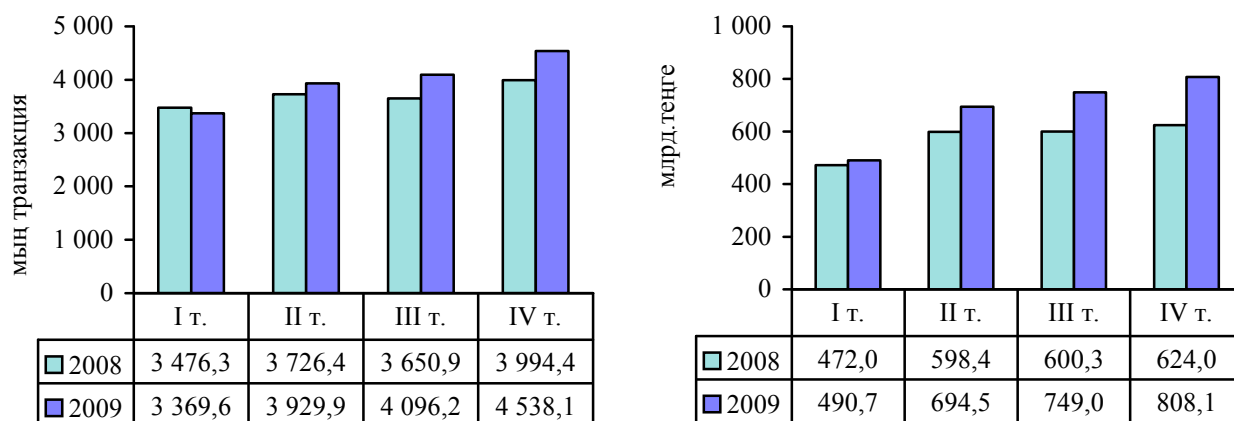
Бұл жүйе көпжақты клиринг негізінде қолма-қол ақшасыз төлемдерді жүзеге асырады. Жүйеде төлемдерді есептеу пайдаланушылардың барлық төлем хабарламаларының көпжақты клирингі қорытындылары бойынша пайдаланушылардың таза позициялары нәтижелері бойынша тәулігіне бір рет жүзеге асырылады. Клиринг нәтижелері бойынша ақша сомаларын аудару БААЖ арқылы атқарылады, өйткені клирингтік жүйеде нақты ақша болмайды. Клирингтік жүйенің тарифтері БААЖ тарифтерінен айтарлықтай төмен, өйткені жүйедегі есеп айырысу нақты уақыт ауқымында жүзеге асырылмайды. Жүйе арқылы негізінен артықшылықты болып табылмайтын және шұғыл емес төлемдер жүргізіледі, ал тарифтердің төмен бағасы оларды экономикалық тұрғыдан қолайлы етеді. Осыған байланысты, осы жүйедегі төлемдердің негізгі көлемі тауарлар мен материалдық емес құндылықтар үшін (төлемдердің жалпы көлемінен 31,9%), көрсетілген қызметтерге (27,5%), сонымен қатар бюджетке төлемдер (салықтар мен бюджетке басқа да міндетті төлемдер төлеу) және бюджеттен төлеу (үлесі – 21,8%) тиесілі.

Бұл ретте банкаралық клиринг жүйесінде 2009 жылы барлық қолма-қол ақшасыз төлемдердің жартысынан астамы олардың жалпы санынан – 61,5% өңделген, бұл елдегі қолма-қол ақшасыз төлемдердің жалпы көлемінен 1,7% құрады, бұл сондай-ақ жүйенің өз мақсатын орындағанын растайды.

2009 жылы аталмыш жүйе арқылы бөлшек төлемдер ағындары 2 742,3 млрд. теңге сомасындағы 15,9 млн. құжатты құраған (7-сурет). 2008 жылмен салыстырғанда, клирингтік жүйедегі құжаттар саны 7,3%-ға ұлғайған (1 085,8 мың құжатқа), төлемдер сомасы 19,5%-ға ұлғайған (447,4 млрд. теңгеге). Банкаралық клиринг жүйесіндегі бір төлем құжатының орташа сомасы 2008 жылмен салыстырғанда 11,4% (17,5 мың теңгеге) ұлғая отырып, 2009 жылы 172,1 мың теңгені құраған. Орта есеппен бір күн ішінде клирингтік жүйе арқылы 2009 жылы 11,0 млрд. теңге сомасында 64,0 мың құжат өткен, бұл 2008 жылдың деңгейінен сан бойынша 4,4 мың транзакцияға (7,3%) көп және сома бойынша 1,8 млрд. теңгеге (19,5%-ға) көп.

7-сурет.

2008 және 2009 жылдардағы Банкаралық клиринг жүйесіндегі төлем көлемдері

Банкаралық клиринг жүйесінде 01.01.2010 жылы қатысушылардың саны 38-ді құраған, олардың 31 екінші деңгейдегі банк, Қаржы министрлігінің Қазынашылық комитеті, Ұлттық Банк, Мемлекеттік зейнетақы жинақтау қорының Кастодиан-банкi (Ұлттық Банктің монетарлық операцияларды есепке алу басқармасы), Зейнетақы төлеу мемлекеттік орталығы

(3 шот – зейнетақы төлемдері, әлеуметтік аударымдар мен әлеуметтік төлемдер шоты) және «Қазпочта» АҚ.

Пайдаланушылар топтарының бөлігінде 2009 жылғы төлемдер көлемінің ең көп үлесі ірі банктер бөлігіне тиесілі – 47,6% («БТА Банкі» АҚ, «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ, «АТФБанк» АҚ және «Қазкоммерцбанк» АҚ) (3-кесте).

3-кесте.

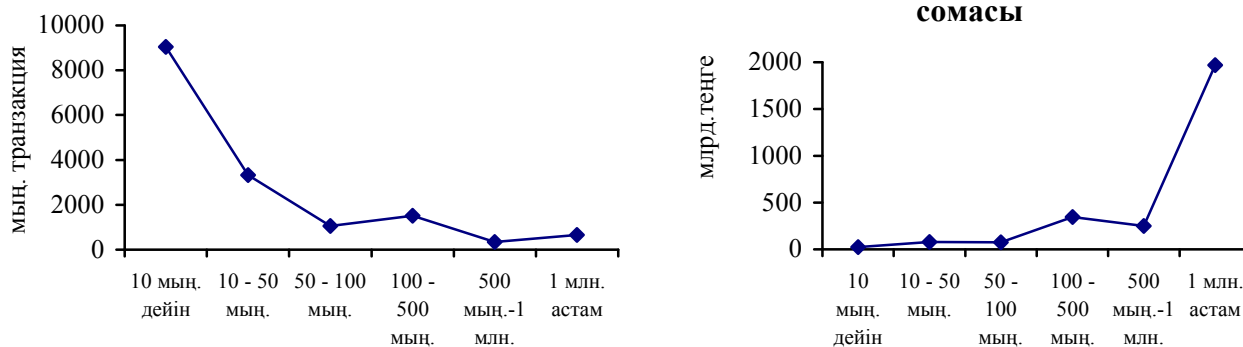
Пайдаланушылар топтары бойынша Банкаралық клиринг жүйесіндегі төлемдерінің ағыны

Топтар	2008 жылы		2009 жылы		Өзгеруі	
	млрд. теңге	Жалпы көлемнен %-бен	млрд. теңге	Жалпы көлемнен %-бен	млрд. теңге	Пайыздық тармақтағы үлестер (п.т.)
Бес ірі банк	1 039,1	45,3%	1 313,8	47,9%	274,7	26,4%
Өзге банктер	758,6	33,1%	750,6	27,4%	-8,0	-1,1%
ЗТМО	7,6	0,3%	6,2	0,2%	-1,4	-18,2%
Қазынашылық комитеті	367,0	16,0%	546,1	19,9%	179,1	48,8%
ҚҰБ	6,6	0,3%	4,9	0,2%	-1,7	-25,9%
Ұйымдар ⁹	115,9	5,1%	120,6	4,4%	4,7	4,0%
Жалпы жиынтығы	2 294,8	100,0%	2 742,3	100,0%	447,5	19,5%

2009 жылы сомалар интервалы бойынша ең көп төлемдер саны 10 мың теңгеге дейін (төлемдердің жалпы санының 56,8%), ал ең азы – 500 мың теңгеден 1 млн.теңгеге дейінгі (2,2%) интервалында қалыптасқан. 2009 жылы сомалар интервалы бойынша төлемдердің ең көп сомасы 1 млн. теңгеден астам интервалында (төлемдердің жалпы санынан 71,8%), ал ең аз сомасы – 10 мың теңгеге дейінгі интервалында (0,9%) қалыптасқан (8-сурет).

8-сурет.

Сомалар интервалы бойынша Банкаралық клиринг жүйесіндегі төлемдер Сомалар интервалы бойынша төлемдер саны Сомалар интервалы бойынша төлемдер сомасы

Тәуекелдер мен оларды басқару әдістері

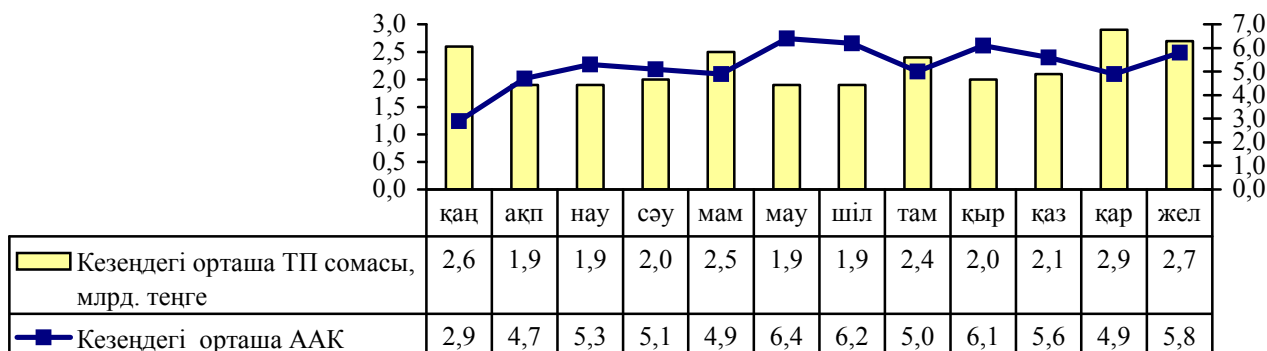
Банкаралық клиринг жүйесінде өтімділік тәуекелі мен Банкаралық клиринг жүйесіндегі жүйелік тәуекелді басқару мақсатында ақшаның қарсы ағынының есебінен жүйеде қанша рет төлемдер жасалғанын, сондай-ақ пайдаланушылардың таза позициясы сомасының талдауын көрсететін ААК (БКЖ-де ақша айналымының коэффициенті) есептеу пайдаланылады. Сонымен, 2009 жылы орташа күндік ААК 5,3 болды, ал 2008 жылы бұл көрсеткіш 3,9 болған. Бұл ретте клиринг нәтижелері бойынша пайдаланушылардың таза позицияларының орташа күндік сомасы 2,2 млрд. теңге болды, бұл 2008 жылмен салыстырғанда 11,7%-ға қысқарды. Клирингте пайдаланушылардың таза позициясы

⁹ «Ұйымдар» тобына ГНПФ төлемдерін жүзеге асыратын Кастодиан Банк енгізілді (ҚҰБМОЕБ Кастодиан).

сомаларының үлесі БААЖ¹⁰ пайдаланушыларының орташа күндік айналысының сомасына қатынасы бойынша шамалы - 0,4% болды, бұл БААЖ арқылы таза позицияларын есептеу кезінде өтімділік тәуекелінің төмендеуіне ықпал етеді (9-сурет).

9-сурет.

Банкаралық клиринг жүйесіндегі өтімділік пен айналымдылық көрсеткіштері

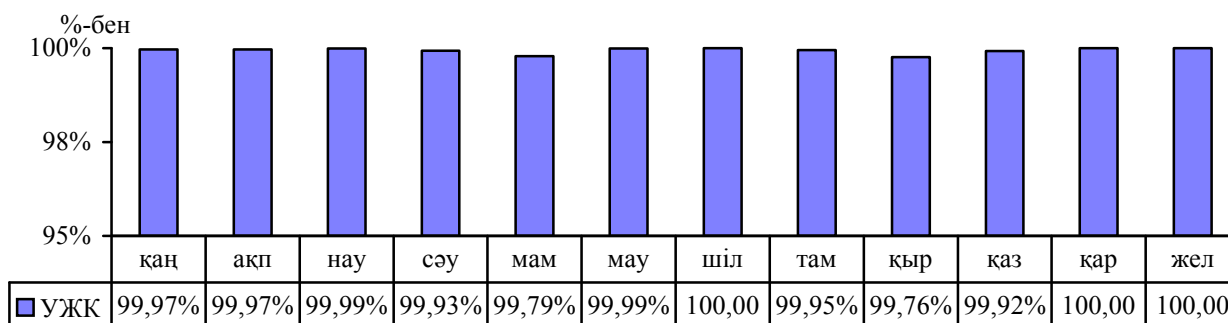

Сонымен қатар, несиелік, өтімділік және жүйелік тәуекелдердің пайда болуын барынша азайту мақсатында Банкаралық клиринг жүйесінде күн сайын клиринг нәтижелері бойынша пайдаланушының таза позициясын есептеу кезінде БААЖ-де Банкаралық клиринг жүйесінің пайдаланушысында ақшаның жеткіліксіз болуының себебінен күші жойылған төлемдер туралы деректерге талдау жасалады. Сөйтіп, 2009 жылы Банкаралық клиринг жүйесінің 3 пайдаланушысында өтімділіктің жеткіліксіз болуының себебінен 181,4 млн. теңге сомасына 1 065 төлем құжаты орындалмай қалды.

Бұл ретте Банкаралық клиринг жүйесінің жұмыс істеу қабілетінің орташа жылдық коэффициенті (99,94%) осы төлем жүйесінің қызмет атқаруының жоғары тиімділігін және оның жұмыс істеу қабілетін қалпына келтіру тәсілдерінің сенімділігін сипаттайды (10-сурет).

10-сурет.

2009 жылғы Банкаралық клиринг жүйесінің жұмыс қабілеттілігі коэффициентінің өзгеріс динамикасы

Осылайша, жоғарыда көрсетілген статистикалық көрсеткіштер Банкаралық клиринг жүйесінің бөлшек төлемдерді ұсақ сомаларға, соның ішінде тауарлар мен қызметтер үшін төлемдерді, сондай-ақ бюджетке төленетін салық төлемдерін жүргізуді қамтамасыз ету бойынша өз функцияларын орындауын сипаттайды. Бұл ретте аталған төлем жүйенің айналымдылық пен жұмыс істеу қабілеттілігінің коэффициенттері осы жүйенің айтарлықтай жоғары деңгейдегі техникалық дамуының айғағы болады.

¹⁰ Клиринг пайдаланушылардың таза позициясының есебі БААЖ пайдаланушылардың қолда бар қаражаты есебінен жүзеге асырылатындықтан пайдаланушылардың таза дебет позициясының орташа сомасы БААЖ пайдаланушылардың орташа күндік айналым сомасына өзара қатынаста болады.

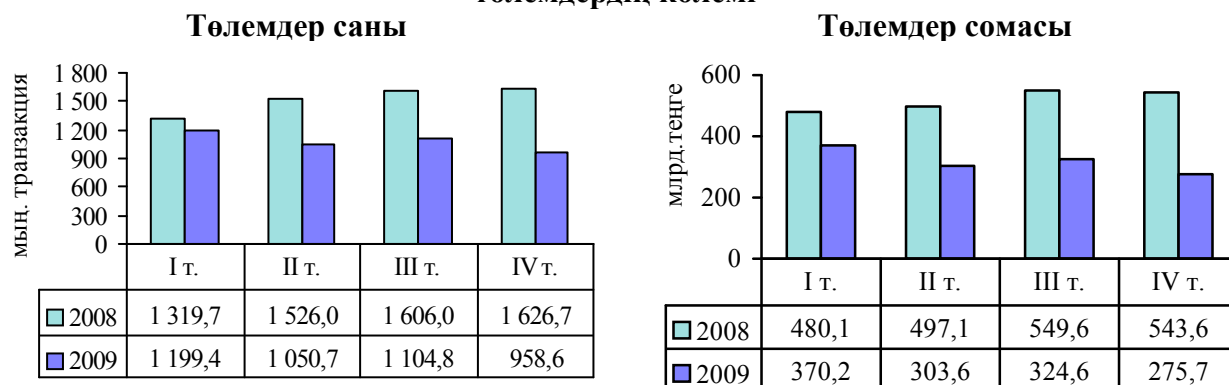
Банктер арасындағы корреспонденттік қатынастар жүйесі

Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктері мен банктік емес ұйымдары ұлттық төлем жүйелерінен арасында ашылған тікелей корреспонденттік шоттар арқылы төлемдерді және ақша аударымдарын жүзеге асыра алады.

2009 жылы банктер мен банктік емес ұйымдардың арасында ашылған корреспонденттік шоттар арқылы 1 274,1 млрд. теңге (БААЖ және БКЖ арқылы төлемдердің жалпы сомасының 0,8%-ы) сомасына төлемдер жасалды, бұл ретте 2008 жылмен салыстырғанда төлемдер көлемінің 38,5%-ға немесе 796,3 млрд. теңгеге төмендегені байқалды. Төлем транзакцияларының саны талдау жасалған кезеңде 4 313,7 мың транзакция болды, ал 2008 жылы – 6 078,4 мың транзакция болған. Төлемдер санының 29%-ға немесе 1 764,7 мың транзакцияға азайғаны байқалды (11-сурет).

11-сурет.

Банктер арасындағы корреспонденттік қатынастар жүйесі арқылы жасалатын төлемдердің көлемі

Сонымен қатар, 2009 жылы тікелей корреспонденттік шоттар арқылы төлемдер көлемі өткен айда корреспонденттік қатынастарға қатысушылардың ҚБЕО арқылы жүргізілген төлемдерінің жалпы көлемінің 1,8% болды (лимит 5%). Бұл ретте лимитті пайдалану коэффициенті тұтастай алғанда барлық пайдаланушылар бойынша 36,1% болды¹¹. 2008 жылдың дәл осындай кезеңімен салыстырғанда лимитті пайдаланудың тиімділік коэффициенті 58,1%-дан 22 п.т төмендеді (4-кесте).

4-кесте.

Лимит пайдаланудың кестесі

Пайдаланушылар	2008 жылы			2009 жылы		
	КЖТ арқылы төлемдер сомасы (млрд. теңге)	Лимит сомасы (млрд. теңге)	Лимит пайдалану коэффициенті	КЖТ арқылы төлемдер сомасы (млрд. теңге)	Лимит сомасы (млрд. теңге)	Лимит пайдалану коэффициенті
I тоқсан	480,1	761,5	63,0%	370,2	899,6	41,2%
II тоқсан	497,1	772,0	64,4%	303,6	692,3	43,9%
III тоқсан	549,6	972,1	56,5%	324,6	989,4	32,8%
IV тоқсан	543,6	1 059,7	51,3%	275,7	947,9	29,1%
Жалпы жиынтығы	2 070,4	3 565,3	58,1%	1 274,1	3 529,2	36,1%

Тікелей корреспонденттік шоттар бойынша төлемдерді жүзеге асырған кезде пайда болатын тәуекелдерді басқару мақсатында Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі банк пен банктік емес ұйымның өткен айда ҚБЕО-ның төлемдер жүйелері арқылы жасалған қолма-қол шығыс төлемдерінің жалпы көлемінің 5% мөлшеріндегі мұндай төлемдерге лимитті белгіледі. Сөйтіп, 2009 жылы тікелей корреспонденттік қатынастарға қатысушы-банктердің осы лимитті екі рет бұзу фактісі анықталды. Лимитті бұзудың анықталған фактілері бойынша банктерге ықпал ету шаралары қолға алынды.

¹¹ Лимит пайдалану коэффициенті КЖТ арқылы жүзеге асырылған төлемдер сомасын коршоттар арқылы төлемдер жүргізген банктер мен банктік емес ұйымдары үшін КЖТ арқылы төлемдер көлеміне белгіленген лимит сомасына бөлумен есептеледі.

Төлем құралдарын пайдалану

Нарықта сатып алынатын тауарлар мен қызметтердің ақысы қолма-қол ақшамен, сол сияқты қолма-қол ақшасыз аудару тәсілімен төленуі мүмкін. Бір бірінен үлкен қашықтықта орналасқан өнім жеткізушілер мен сатып алушылардың арасында жасалған мәмілелер бойынша дер кезінде есеп айырысуға кепілдік беретін төлемдерді жасаудың қолма-қол ақшасыз аудару тәсілдері пайдаланылады. Бұл ретте қолма-қол ақшасыз төлемді және аударуды жүзеге асыру үшін төлем құралдары пайдаланылады әрі солардың көмегімен төлем жасалып, солардың негізінде ақша аударылады.

2009 жылы екінші деңгейдегі банктер мен «Қазпочта» АҚ төлем тапсырмалары, төлем талап-тапсырмалары, инкассалық өкімдер, төлем карточкалары, тауарлар мен қызметтер үшін есептесуге арналған чектер, орындалған аккредитивтер және банк шотын тікелей дебеттеу сияқты төлем құралдарын пайдалана отырып¹², 89 976,3 млрд. теңге сомасына 163,8 млн.транзакция көлемінде транзакциялар жасалды (5-кесте).

5-кесте.

Төлем құралдарына қатысты төлемдер бойынша мәліметтер

мың транзакция және млрд. теңге

Төлем құралдары		2008 жылы		2009 жылы		Өзгеріс (%)
		абсолюттік көрсеткіш	жалпы көлемнен %	абсолюттік көрсеткіш	жалпы көлемнен %	
Төлем тапсырмалары	Саны	36 355,9	24,5%	39 052,9	23,8%	7,4%
	Сомасы	104 552,5	95,2%	82 791,4	92,0%	-20,8%
Төлем талап-тапсырмалары	Саны	475,5	0,3%	209,9	0,1%	-55,9%
	Сомасы	269,9	0,2%	372,6	0,4%	38,1%
Инкассалық өкімдер	Саны	783,6	0,5%	357,9	0,2%	-54,3%
	Сомасы	238,4	0,2%	287,2	0,3%	20,5%
Төлем карточкалары	Саны	102 875,6	69,3%	118 076,5	72,1%	14,8%
	Сомасы	2 316,7	2,1%	2 649,6	2,9%	14,4%
Басқа құралдары ¹³	Саны	7 863,9	5,3%	6 077,7	3,7%	-22,7%
	Сомасы	2 498,3	2,3%	3 875,5	4,3%	55,1%
Жалпы жиынтығы	Саны	148 354,5	100,0%	163 775,0	100,0%	10,4%
	Сомасы	109 875,7	100,0%	89 976,3	100,0%	-18,1%

2008 жылмен салыстырғанда пайдаланылған төлем құралдарының саны 15,4 млн.транзакцияға (10,4%-ға) ұлғайды, ал олардың сомасы 19,9 трлн. теңгеге (18,1%-ға) азайды. Төлем сомаларының азаюы негізінен 21,8 трлн. теңгеге (20,8%-ға) төлем тапсырмаларын пайдалана отырып төлемдер көлемінің төмендеуімен туындады. Бұл ретте бір төлем тапсырмасының орташа сомасы 2008 жылмен салыстырғанда 26,3%-ға азайды және 2009 жылы 2,1 млн. теңге болды. Төлемдер санының өсуі негізінен төлем карточкаларын 15,2 млн. транзакцияға (14,8%-ға) пайдалана отырып операциялар санының ұлғаюмен сипатталады.

Қолданылатын төлем құралдарының түрлері бойынша қолма-қол ақшасыз

¹² ЗТМО, Қаржы министрлігінің Қазынашылық комитетін, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкін, Мемлекеттік жинақтаушы зейнетақы қорының Кастодиан-Банкін, «Құнды қағаздардың орталық депозитариі» АҚ, «Қазақстандық қор биржасы» АҚ, Мемлекетаралық банкті, Еуразиялық Даму Банкін, «Қазақстандық ипотекалық компания» АҚ және ҚБЕО Клиринг палатасын қоспағанда, жасалған банк ішіндегі және клиенттердің банкаралық төлемдері мен банктердің және «Қазпочта» АҚ өз операцияларының төлемдері бойынша төлем құжаттары ескеріледі.

¹³ Басқа құралдарға тауарлар мен қызмет көрсетуге есеп беретін чектер, банк шотын тікелей дебеттеу және орындалған аккредитив жатады.

төлемдердің құрылымы өткен кезеңдермен салыстырғанда айтарлықтай өзгермеді. Бұрынғыдай, Қазақстан аумағында барынша таралғандар төлем тапсырмалары (жоғарыда аталған төлем құралдарын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдердің жалпы санының 23,8%) және төлем карточкалары (тиісінше 72,1%) болып табылады. Бұл ретте төлемдердің ең көп сомасы төлем тапсырмаларын пайдалана отырып жүргізіледі (жоғарыда аталған төлем құралдарын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдердің жалпы сомасының 92,0%). Төлем талап-тапсырмаларын (саны бойынша 0,1% және төлемдер көлемі бойынша 0,4%), инкассалық өкімдерді (саны бойынша 0,2% және төлемдер көлемі бойынша 0,3%) және басқа да құралдарды (саны бойынша 3,7% және төлемдер көлемі бойынша 4,3%) пайдалану үлесі елеусіз.

Жоғарыда аталғанның негізінде Қазақстан аумағында төлемдер мен ақша аударымдарын жасау үшін негізінен дәстүрлі болған төлем тапсырмаларын пайдалану үрдісінің сақталуын атап өткен жөн. Бұл ретте жылдан жылға Қазақстанның көптеген тұрғындары тауарлар мен қызметтерді жеткізушілердің пайдасына қолма-қол ақшасыз төлемдерді жасау кезінде төлем карточкаларын пайдаланады.

Төлем карточкалары нарығының дамуы

Бүгінгі күнге төлем карточкаларының нарығын Қазақстанның қаржы нарығының барынша серпінді дамып жатқан және келешегі бар сегменттерінің бірі болып табылады. Бірнеше жыл бұрын нарықта негізінен жалақы жобалары болды және Қазақстанның тұрғындары төлем карточкаларын пайдалана отырып жалақыны, стипендияны алды. Қазір қызметтердің кең түрлері көрсетіледі және түрлі карточкалық бағдарламалар ұсынылады.

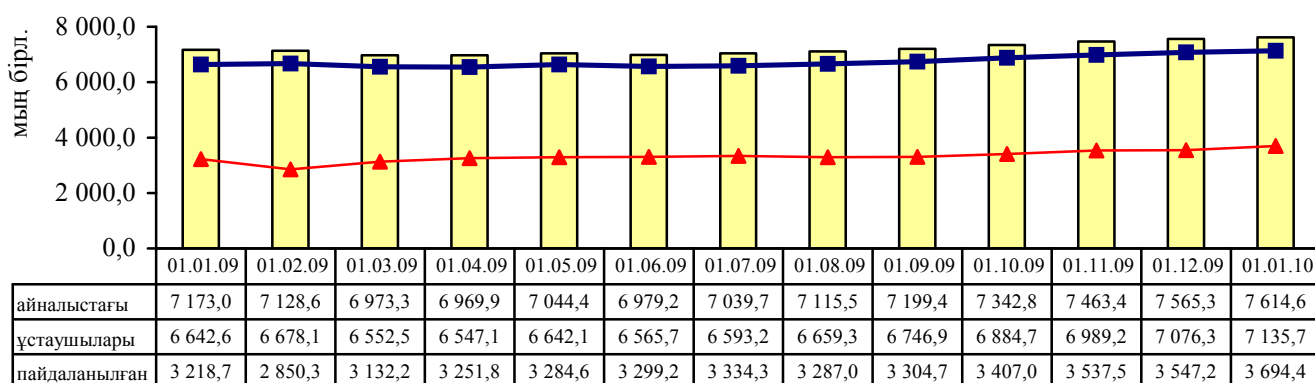
Қазіргі уақытта төлем карточкасының көмегімен дүкендер мен мейрамханаларда тауарлар мен қызметтерді, коммуналдық қызметтерді, байланыс қызметтерін, салықтар мен кедендік төлемдерді төлеуге, несиелерді өтеуге, бір карточкадан екінші карточкаға ақша аударуға, Интернет арқылы немесе телефонды пайдалана отырып тауарлар мен қызметтерге тапсырыс беруге болады. Сондықтан Қазақстанның көптеген тұрғындары тауарлар мен қызметтерді жеткізушілердің пайдасына қолма-қол ақшасыз төлемдерді жүргізу кезінде төлем карточкаларын пайдалануды ұнатады. Сөйтіп, Қазақстанда орташа алғанда 2 адамға бір төлем карточкасы келіп отыр. Төлем карточкаларын Қазақстан Республикасының 21 екінші деңгейдегі банкісі мен «Қазпочта» АҚ шығарады.

Қазақстанның төлем карточкаларының нарығы халықаралық төлем жүйелерінің карточкаларымен және жергілікті өнімдермен ұсынылған. Атап айтқанда, мынадай халықаралық төлем карточкалары ұсынылады: VISA International, Europay International, American Express International, Diners Club International и China Union Pay. Жергілікті өнімдер ретінде Altyn Card (эмитенті «Қазақстан Халық Банкі»), SmartAlemCard («ТұранӘлем» Банкі» АҚ), TemirCard («БТА Банк» АҚ ЕҰ «Темірбанк»АҚ) және «Ситибанк Қазақстан» АҚ жергілікті карточкалары болады.

01.01.2010 жылға айналыстағы төлем карточкаларының жалпы саны 7,61 млн.бірлік болды, бұл 2009 жылдың тиісті кезеңінің деңгейінен 6,2%-ға асады. Осы карточкаларды ұстаушылардың саны 7,4%-ға ұлғайды және 2010 жылдың 1 қаңтарына 7,1 млн.адам болды (12-сурет).

12-сурет.

ҚР банктері эмиссиялайтын және тарататын карточкалардың саны

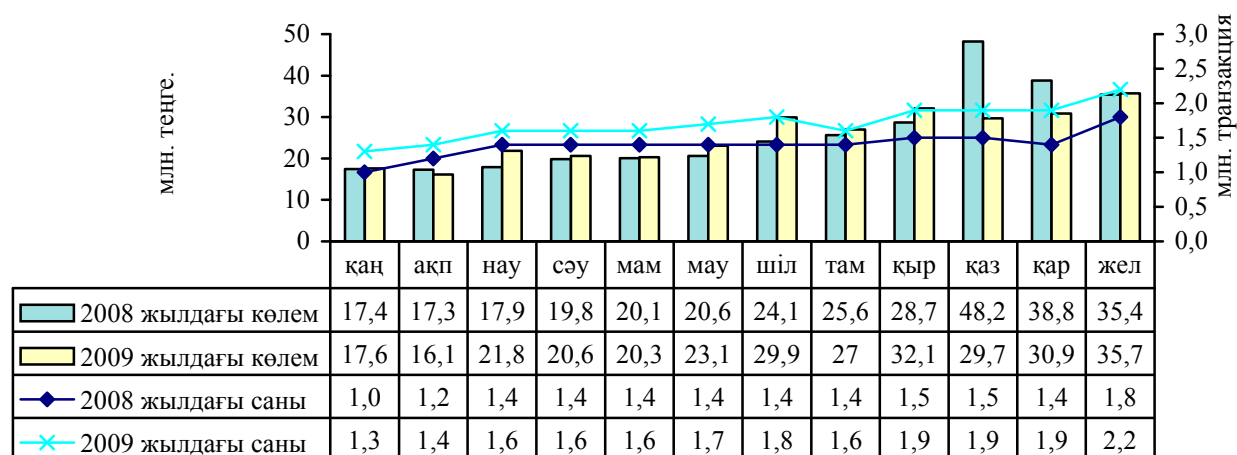

Бұл ретте Қазақстан банктері негізінен дебет төлем карточкаларын (90,8%) шығаратынын атап өткен жөн, несие карточкаларының үлесі – 9,1%, алдын ала төленген карточкалар – 0,1%. Несие карточкаларының аз үлесі оларға қызмет көрсету бағасымен, сол сияқты дебет карточкалары бойынша несие лимитін белгілеу мүмкіндігімен байланысты болды. Дегенмен, несие карточкаларының қолайлы болуына және олардың несиелендірудің жекелеген түрлерін ауыстыру қабілетіне орай шетелдік сарапшылар мен Қазақстандық банктер талдаушыларының талдауына сай болашақта аталған карточка түрлерін пайдалана отырып операциялар саны мен көлемдерінің өсін күтуге болады.

2009 жылы Қазақстан Республикасының аумағында және шетелде жүзеге асырылған қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып жасалған транзакциялар өткен жылмен салыстырғанда 14,8%-ға және тиісінше 14,4%-ға ұлғая отырып 2,6 трлн.теңге сомасына 118,1 млн.транзакция болды. Бұл ретте қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшаны алу бойынша операциялардың саны 2 344,9 млрд. теңге сомасына 97,7 млн. транзакция болды. Қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып тауарлар мен қызметтер үшін қолма-қол ақшасыз төлемдер 304,8 млрд. теңге сомасына (жалпы соманың 11,5%) 20,4 млн. транзакция (жалпы санының 17,3%) болды. 2009 жылдың ішінде қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып төлемдер ағымдарының өзгеру серпінділігі жөніндегі мәліметтер 13 және 14-суреттерде көрсетілген.

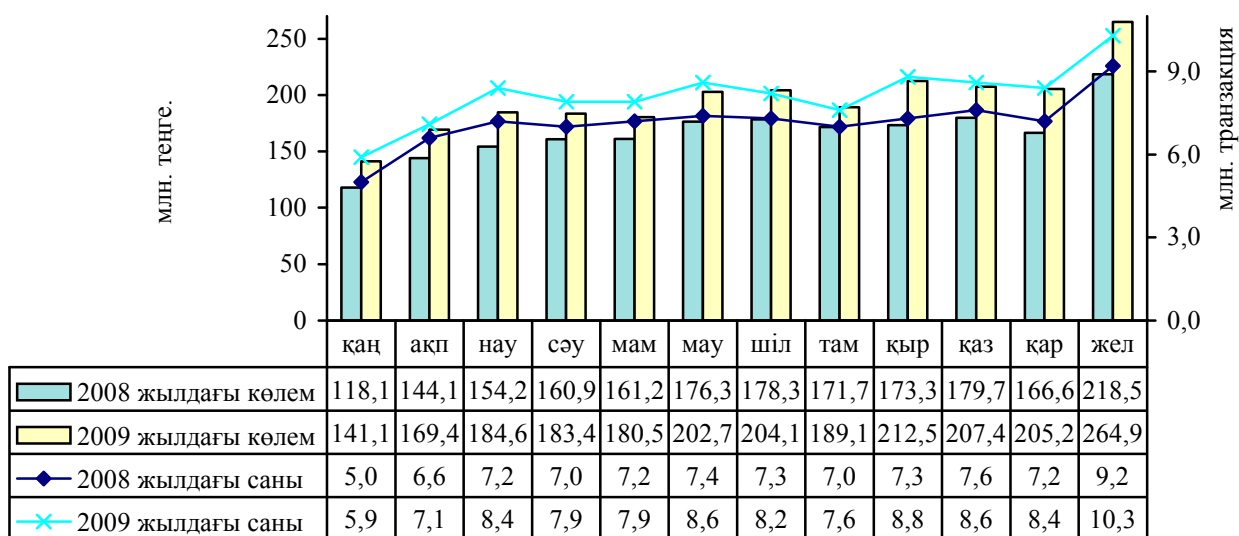
13-сурет.

Қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдер ағымының серпінділігі

14-сурет.

Қазақстандық эмитенттердің карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшаны алу бойынша операциялардың серпінділігі

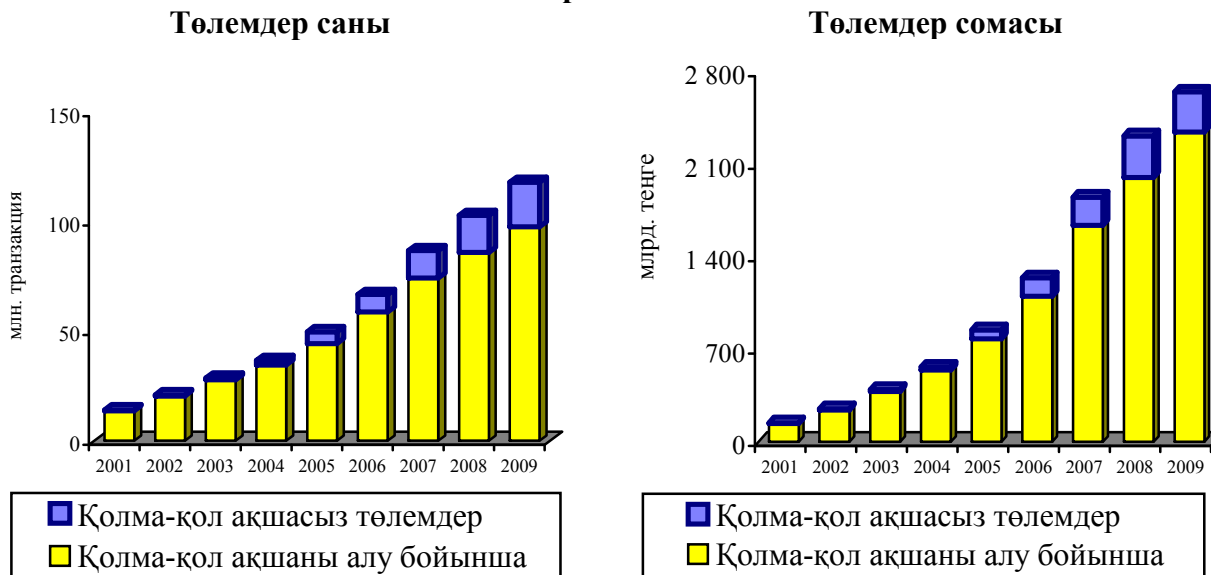

Жаңа банк қызметтерінің дамуы (банкоматтар, терминалдар, Интернет арқылы төлеу) соңғы жылдары төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдердің өсуіне ықпал етті. Сөйтіп, 2001 жылмен салыстырғанда қазақстандық эмитенттердің карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшаны алу бойынша операциялардың саны

мен сомасы 7,1 есе және тиісінде 17,0 есе өсті, ал қолма-қол ақшасыз төлемдердің саны мен сомасы 51,0 есе және тиісінше 52,6 есе өсті (15-сурет).

15-сурет.

Төлем карточкаларын пайдалана отырып төлемдер саны мен сомаларының өзгеру серпінділігі

Халық арасында VISA International жүйесінің карточкалары өте үлкен сұранысқа ие, бұл осы карточканың бүкіл әлемде танымал болуымен және таралуымен түсіндіріледі. Сөйтіп, осы карточкаларға айналыстағы карточкалардың жалпы санының 77,4%-ы және карточкаларды ұстаушылардың жалпы санының 79,8% келеді. Жергілікті төлем жүйелерінің арасында барынша таралғаны Altyn Card (үлесі - 1,4% және тиісінше 1,4%) (6-кесте).

6-кесте.

Қазақстандық эмитенттердің төлем карточкалары жүйелерінің бөлігіндегі транзакциялардың көлемі

мың транзакция және млрд. тенге

Жүйе	2008 жыл		2009 жыл		Өсім			
	Саны	Сомасы	Саны	Сомасы	Саны		Сомасы	
					абс. көрсет.	%-бен	абс. көрсет.	%-бен
VISA International	78 998,2	1 803,8	91 383,7	2 115,7	12 385,5	15,7%	311,8	17,3%
Europay Intern.	20 763,6	444,7	23 619,5	464,6	2 855,9	13,8%	19,9	4,5%
Altyn Card	1 620,1	32,3	1 634,3	36,3	14,2	0,9%	4,1	12,6%
SmartAlemCard	1 208,2	29,7	1 284,9	29,0	76,7	6,3%	-0,8	-2,5%
Басқалары	285,5	6,2	154,1	4,0	-131,5	-46,0%	-2,2	-35,4%
Жалпы жиынтығы	102 875,6	2 316,7	118 076,5	2 649,6	15 200,9	14,8%	332,9	14,4%

Сонымен бірге, операция түрлерінің бөлігінде төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдердің жалпы көлеміндегі ең үлкен үлес тауарлар мен материалдық емес құндылықтарды төлеу бойынша төлемдерге, сондай-ақ кеден төлемдеріне келіп отыр. Операциялардың саны бойынша аз сомаға байланыс операторларының қызметін төлеу бойынша төлемдердің үлесі едәуір болып отыр (7-кесте).

7-кесте.

2009 жыл үшін операция түрлерінің бөлігінде төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол ақшасыз төлемдер бойынша статистикалық деректер

Операция түрі	Төлемдердің жалпы санындағы үлесі	Төлемдердің жалпы сомасындағы үлесі
тауарлар мен материалдық құндылықтар үшін ақы төлеу	37,1%	40,1%
кедендік төлемдер	1,8%	36,0%
клиенттің бір шотынан басқа банк шотына ақша аударымдары	1,8%	4,3%
ұялы байланыс операторларының қызметін төлеу	43,9%	3,2%
депозитті алу	1,8%	2,4%
заемдарды өтеу	0,9%	1,0%
депозиттерді орналастыру	0,1%	0,5%
«Қазақтелеком» АҚ қызметін төлеу	1,5%	0,4%
кабельді теледидар қызметін төлеу	0,2%	0,3%
коммуналдық қызметтерді төлеу	0,7%	0,2%
салық төлемдері	0,1%	0,03%
заем беру	0,04%	0,02%
сактандыру	0,01%	0,02%
байланыс қызметін төлеу	0,02%	0,01%
төлемдер мен ақша аударымдарының өзге де түрлері	10,1%	11,6%

Шетелдік эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып, сондай-ақ Қазақстанның банктері тарататын карточкаларды (American Express International, Diners Club International) пайдалана отырып Қазақстан аумағында жасалған төлемдердің саны 2009 жылы 50,8 млрд. теңге сомасына 1,8 млн. транзакция болды, бұл 2008 жылмен салыстырғанда саны бойынша 9,3%-ға және сомасы бойынша 8,6%-ға азайды.

Нарықтың даму дәрежесі төлем карточкаларына қызмет көрсететін орындардың көп болуына байланысты. Сөйтіп, 2000 жылдың басында төлем карточкаларына қызмет көрсету үшін бар болғаны 3 725 POS-терминал, 248 банкомат және 447 импринтер орнатылған болатын. Ал қазіргі уақытта Қазақстанда төлем карточкаларын қабылдайтын 10 089 сауда кәсіпорындары жұмыс істеп келеді. Бұл ретте осы кәсіпкерлер төлем карточкаларының көмегімен тауарлар мен қызметтердің ақысын төлеу үшін өздерінің 14 815 сауда орындарында жабдықты орналастырды. Сонымен бірге, Қазақстанның төлем карточкаларына қызмет көрсету желісі былайша көрсетілген: 22 913 сауда терминалы, 6 956 банкомат, олардың 1 448 қолма-қол ақшаны қабылдау функциясымен, өзіне өзі қызмет көрсететін 998 банктік киоскілер және 831 импринтер (8-кесте).

8-кесте.

**Төлем карточкаларына қызмет көрсетуге арналған
құрал-жабдықтардың саны туралы мәліметтер**

Көрсеткіштер	01.01.2009	01.01.2010	Өсім	
			абс. көрсет.	%-бен
POS - терминалдар саны (дана), оның ішінде	20 442	22 913	2 471	12,1%
<i>сауда кәсіпорындарында</i>	16 325	18 445	2 120	13,0%
<i>банктерде</i>	4 117	4 468	351	8,5%
Импринтерлер саны (дана), оның ішінде	883	831	-52	-5,9%
<i>сауда кәсіпорындарында</i>	480	441	-39	-8,1%
<i>банктерде</i>	403	390	-13	-3,2%
Банкоматтар саны (дана)	6 234	6 956	722	11,6%
Өзіне өзі қызмет көрсететін банктік киоскілер (дана)	-	998	-	-

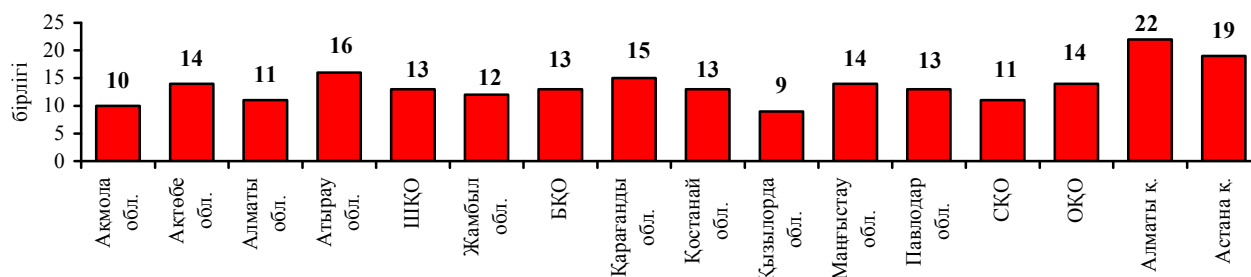
Сауда кәсіпорындарының саны (бірл.)	9 030	10 089	1 059	11,7%
Сауда орындары (дана)	13 417	14 815	1 398	10,4%

Төлем карточкалары нарығының аймақтық бөлігі

Қазақстанның барлық аймақтарында 8 банктің және «Қазпошта» АҚ төлем карточкалары ұсынылған. Бұл ретте аймақтың экономикалық дамуына орай төлем карточкалары Алматы қаласында барынша дамыды. Осы өңірде төлем карточкаларын төлем карточкаларының барлық эмитенттері шығарады (16-сурет).

16-сурет.

01.01.2010 жылдағы аймақтар бөлінісіндегі төлем карточкаларының эмитенттерінің саны¹⁴

Сонымен Алматы қаласының үлесіне жататындар: айналымдағы карточкалар бойынша – 23,8%, карточка ұстаушылар бойынша - 22,6% және пайдаланылған карточкалар бойынша – 18,8%. Бұл ретте Алматы қаласында айналымдағы карточкалар саны тұрғындар санынан асып түсетіндігін айта кеткен жөн. Айналымдағы карточкалар саны бойынша екінші орында Қарағанды облысы тұр, мұнда елдегі карточкалардың жалпы санының 10,3% айналымға шығарылған.

Сонымен бірге, аймақ халқының санына арақатысы бойынша аймақтың бір адамына орташа 1 (бір) төлем карточкасынан келетін ең қолайлы ахуал Алматы қ., Астана қ. және Маңғыстау және Атырау облыстарында байқалады (9-кесте).

9-кесте.

01.01.2010 жылдағы аймақтар бөлінісіндегі айналымдағы карточкалар, карточкаларды ұстаушылар, пайдаланылған карточкалар саны¹⁵

Облыстың (қаланың) атауы	Айналымдағы карточкалар саны (мың бірлік)	Карточка ұстаушылар арының саны (мың адам)	Қолданылған карточкалардың саны (мың бірлік) ¹⁶	2009 жылдың 1 желтоқсанында тіркелген тұрғын халық саны (мың адам)	Анықтамалы, тиімділік көрсеткіштер	
					1 карточкаға келетін адамның саны (адам)	ұстаушылардың саны/ тұрғын халық саны, %-бен
Ақмола обл.	238,9	225,1	137,2	738,0	3	30,5%
Ақтөбе обл.	411,0	388,2	214,4	719,2	2	54,0%
Алматы обл.	250,1	239,6	132,1	1 691,5	7	14,2%
Атырау обл.	375,1	343,3	183,5	512,5	1	67,0%
ШҚО	601,0	568,9	319,5	1 418,9	2	40,1%
Жамбыл обл.	292,5	283,1	171,2	1 042,9	4	27,1%
БҚО	259,6	244,8	128,7	623,7	2	39,3%
Қарағанды обл.	782,2	733,1	396,4	1 351,3	2	54,3%

¹⁴ Сондай-ақ Алматы қаласында есеп, жеке VISA International карточкаларын тарататындардан басқа, «HSBC Банк Қазақстан» ЕБ АҚ-нан алынады.

¹⁵ ҚР банктері шығарған, бірақ шетел банктері тарататын төлем карточкалары есепке алынбайды.

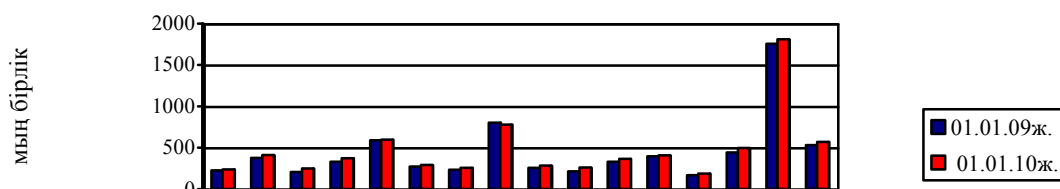
¹⁶ 2009 жылғы желтоқсан айының деректер.

Қостанай обл.	283,6	271,1	161,7	886,3	3	30,6%
Қызылорда обл.	261,5	250,6	155,8	650,7	2	38,5%
Маңғыстау обл.	367,7	329,6	180,3	443,1	1	74,4%
Павлодар обл.	409,2	383,2	217,2	750,6	2	51,1%
СҚО	188,9	179,9	98,6	643,4	3	28,0%
ОҚО	498,2	474,6	246,0	2 426,3	5	19,6%
Алматы қ.	1 813,0	1 585,9	694,6	1 402,1	1	113,1%
Астана қ.	573,7	521,9	252,3	681,5	1	76,6%

Сонымен 2008 жылмен салыстырғанда айналымдағы карточкалар санының анағұрлым өсуі келесі аймақтарда байқалуда: Қызылорда облысы (22,7%-ға), Алматы облысы (19,6%-ға) және Атырау облысы (13,3%-ға) (17-сурет).

17-сурет.

Аймақтар бойынша айналымдағы карточкалар санының өзгеру динамикасы

	Ақмола обл.	Ақтөбе обл.	Алматы обл.	Атырау обл.	ШҚО	Жамбыл обл.	БҚО	Қарағанды обл.	Қостанай обл.	Қызылорда обл.	Маңғыстау обл.	Павлодар обл.	СҚО	ОҚО	Алматы қ.	Астана қ.
01.01.09ж.	226,2	377,1	209,1	331,1	591,6	274,8	235,3	806,4	256,5	213,2	333,3	396	168	445,1	1 760,20	532,9
01.01.10ж.	238,9	411	250,1	375,1	601	292,5	259,6	782,2	283,6	261,5	367,7	409,2	188,9	498,2	1 813,00	573,7
Өзгеріс, %	5,6%	9,0%	19,6%	13,3%	1,6%	6,5%	10,3%	-3,0%	10,5%	22,7%	10,3%	3,3%	12,5%	11,9%	3,0%	7,7%

2009 жылы төлем карточкаларын пайдаланып жасалған барлық операциялардың басым үлесі Алматы қаласына тиесілі (төлемдердің жалпы көлеміндегі үлесі сома бойынша 25,3% және транзакция саны бойынша 23,5%). Бұл жағдай осы аймақтың республикалық дәрежедегі ірі қала, республиканың ірі қаржы, ғылым, білім, мәдени және туристік орталығы екендігімен, сондай-ақ онда төлем карточкалары нарығының барлық сегменттерінің жоғары дәрежеде дамуымен түсіндіріледі.

Алматы қаласынан басқа, төлем карточкаларын пайдаланып операциялар жасау мынадай аймақтарда ең көп тараған: Астана қ., Қарағанды және Шығыс Қазақстан облысы. Есептеулерде төлем карточкалары пайдаланылған ең төмен қолайлы ахуал Солтүстік Қазақстан және Ақмола облыстарында қалыптасты (10-кесте).

10-кесте.

Қазақстан аймақтық бөлінісі бойынша Қазақстанда қазақстандық және шетелдік эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалану¹⁷

мың. транзакция және млрд. теңге

Көрсеткіштер	2009 жылы							
	Қолма-қол ақшасыз төлемдер		Қолма-қол ақша алуға байланысты операциялар		Жалпы қорытынды			Жалпы сомадан үлесі, %-бен
	Саны	Сом	Саны	Сом	Саны (бір.)	Жалпы көлемнен үлесі, %-бен	Сомасы (мың. теңге)	
Ақмола обл.	224,6	7,2	3 236,5	62,5	3 461,1	2,9%	69,8	2,7%
Ақтөбе обл.	538,9	13,1	5 674,8	124,4	6 213,7	5,2%	137,5	5,3%

¹⁷ Сондай-ақ есепке келесі халықаралық төлем жүйелерінің карточкалары алынады: Қазақстан банктері тарататын, American Express International, Diners Club International, Visa International және Europay International.

Алматы обл.	544,7	5,6	3 263,1	74,6	3 807,8	3,2%	80,2	3,1%
Атырау обл.	500,9	14,4	5 363,0	138,1	5 863,8	4,9%	152,5	5,9%
ШҚО	1 492,7	5,9	8 840,9	175,3	10 333,6	8,7%	181,2	7,0%
Жамбыл обл.	373,6	4,3	3 967,4	81,6	4 340,9	3,7%	85,9	3,3%
БҚО	758,0	22,4	3 777,3	79,1	4 535,4	3,8%	101,5	3,9%
Қарағанды обл.	844,7	12,7	9 836,8	191,4	10 681,5	9,0%	204,1	7,9%
Қостанай обл.	502,6	9,4	4 537,7	86,4	5 040,3	4,2%	95,8	3,7%
Қызылорда обл.	865,9	6,2	3 101,6	74,0	3 967,5	3,3%	80,2	3,1%
Маңғыстау обл.	549,6	17,3	5 272,5	155,1	5 822,1	4,9%	172,4	6,6%
Павлодар обл.	883,9	13,0	6 182,5	112,2	7 066,4	5,9%	125,2	4,8%
СҚО	418,4	9,9	2 730,9	49,9	3 149,2	2,6%	59,7	2,3%
ОҚО	400,3	12,2	5 385,2	124,8	5 785,6	4,9%	137,0	5,3%
Алматы қ.	8 212,8	78,8	19 742,8	577,8	27 955,6	23,5%	656,6	25,3%
Астана қ.	1 927,8	28,9	8 907,0	228,8	10 834,8	9,1%	257,7	9,9%
Қазақстан Республикасы	19 039,4	261,2	99 819,9	2 335,9	118 859,4	100,0%	2 597,2	100,0%

Төлем карточкаларына қызмет көрсететін анағұрлым дамыған желі де Алматы қаласында ұсынылған. Осы аймаққа төлем карточкаларын төлемге қабылдайтын кәсіпкерлердің жалпы санының 29,6%, төлем карточкаларына қызмет көрсету үшін жабдық орнатылған сауда нүктелерінің жалпы санының 29,3%, сауда терминалдарының жалпы санының 29,5%, импринтерлердің жалпы санының 60,0% және банкоматтардың жалпы санының 19,6% келеді (11-кесте).

11-кесте.

01.01.2010 жылға ҚР аймақтары бөлігіндегі төлем карточкаларына қызмет көрсетуге арналған құрылғылар саны

Көрсеткіштер	POS – терминалдар саны (дана)		Импринтерлер саны (дана)		Банкоматтар саны (дана)		Өзіне өзі қызмет көрсететін банктік киоскілер (дана)	Сауда кәсіпорында-рының саны (бірл.)	Сауда орында-ры (дана)
	сауда кәсіпорында-рында	банк-терде	сауда кәсіпорында-рында	банк-терде	қолма-қол ақша беретін функциямен	қолма-қол ақша беретін және қабылда-натын функ-циямен			
Ақмола обл.	413	144	0	4	198	44	35	286	373
Ақтөбе обл.	905	430	0	18	326	62	44	436	640
Алматы обл.	293	214	2	7	218	61	39	156	212
Атырау обл.	928	185	20	27	316	80	41	485	696
ШҚО	1 213	380	0	27	462	105	82	758	1 049
Жамбыл обл.	467	105	0	6	209	54	57	258	413
БҚО	640	199	8	11	209	43	39	316	551
Қарағанды обл.	1 314	420	0	26	520	108	92	697	1 039
Қостанай обл.	574	191	2	18	248	42	31	318	494
Қызылорда обл.	298	100	1	5	166	41	39	205	283
Маңғыстау обл.	655	167	8	9	281	65	52	412	539
Павлодар обл.	953	313	0	13	352	82	70	570	852
СҚО	477	123	2	6	164	41	30	272	417
ОҚО	862	221	7	10	314	114	60	445	760
Алматы қ.	5 743	1 019	332	167	1 005	361	210	2 987	4 335
Астана қ.	2 710	257	59	36	520	145	77	1 488	2 162
Жалпы қорытынды	18 445	4 468	441	390	5 508	1 448	998	10 089	14 815

***Төлем карточкаларын пайдаланып алаяқтық жасау*¹⁸**

2009 жылы Қазақстан банктері сомасы 52,5 млн. теңге болатын 926 заңсыз жүргізілген транзакцияны анықтады (немесе Қазақстан эмитенттерінің төлем карточкаларын пайдаланып жүзеге асырылған төлемдердің жалпы санының 0,002%), бұл сәйкесінше 2008 жылмен салыстырғанда саны мен сомасы бойынша 1,5% және 21,1% кем. Олардың ішінен қолма-қол ақшасыз сомасы 22,8 млн. теңге 441 транзакция және қолма-қол ақша алу арқылы сомасы 29,7 млн. теңге 485 транзакция жасалды.

Бұл ретте негізінен Қазақстан банктерінің төлем карточкаларын пайдаланып жасалатын алаяқтық транзакциялар Қазақстан Республикасының тыс жерлерде жүзеге асырылатындығын айта кеткен жөн (жалпы соманың 75,7% және алаяқтық операциялардың жалпы санының 72,9%), бұл алаяқтар желісінің шетелдерде, соның ішінде Шығыс Азия аймағының елдерінде таралғандығын көрсетеді. Қазақстан банктерінің төлем карточкаларын пайдаланып шетелдерде жасалатын алаяқтықтың ең көп таралған тәсілі болып жалған төлем карточкаларының көмегімен алаяқтық жасау тәсілдері табылады. Қазақстан Республикасының аймағында Қазақстан эмитенттерінің төлем карточкаларын пайдаланып алаяқтықтың жалпы көлемі мен санының 24,3% және 27,1% жүргізілді. Бұл ретте Қазақстан банктерінің төлем карточкаларын пайдаланып Қазақстан аймағында жасалған алаяқтықтардың ең көп таралған әдісі болып жалған және жоғалған немесе ұрланған төлем карточкаларының көмегімен жасалған алаяқтық тәсілдері табылады (12-кесте).

12-кесте.

2009 жылы төлем карточкаларын пайдаланып алаяқтық жасау тәсілдері жөніндегі мағлұматтар¹⁹

Алаяқтық тәсілі	Қазақстан аймағында				Қазақстаннан тыс жерлерде			
	Саны (бір.)	Жалпы көлемнен үлесі, %-бен	Сомасы (мың. теңге)	Жалпы сомадан үлесі, %-бен	Саны (бір.)	Жалпы көлемнен үлесі, %-бен	Сомасы (мың. теңге)	Жалпы сомадан үлесі, %-бен
жалған төлем карточкалары	30	12,0%	4 263,8	33,4%	339	50,2%	27 448,0	69,1%
жоғалған, ұрланған төлем карточкалары	101	40,2%	3 609,8	28,3%	33	4,9%	774,9	2,0%
пошта, телефон, Интернет арқылы тапсырыс беру	17	6,8%	610,2	4,8%	171	25,3%	6 728,7	16,9%
басқалары	103	41,0%	4 264,7	33,5%	132	19,6%	4 783,9	12,0%
Жалпы қорытынды	251	100,0%	12 748,6	100,0%	675	100,0%	39 735,4	100,0%

Жоғарыда аталғандарды қорытындылай келе, төлем карточкалары нарығының тұрақты дамуының сақталып қалу үрдісін қайта айта кеткен жөн. Төлем карточкаларын пайдаланып қызмет көрсетулер санының жоғарылауы бақылануда, аталған қызметтердің сапасы да жақсаруда, бұл соңғы жылдары қолма-қол жасалмайтын төлемдер мен ақша аударымдарының жоғарылауына септігін тигізді. Сонымен қатар, Қазақстан аймақтарында төлем карточкаларына қызмет көрсету желілерін кеңейту жөніндегі жұмыстарды жалғастыру, халықты тауарлар мен қызметтерді төлеу кезінде осы өнімді пайдалануға ынталандыру қажет.

¹⁸ Алаяқтық операциялар жөніндегі мағлұматтар банкке тоқсан сайынғы негізде ұсынылады.

¹⁹ Алаяқтық операциялар жөніндегі мағлұматтар банкке тоқсан сайынғы негізде ұсынылады.

Халықаралық ақша аудару жүйелері

Халықаралық ақша аудару жүйесі арқылы Қазақстан тұрғындары жер шарының кез келген нүктесіне жылдам аударымдар жасай алады. Осыған байланысты, халықаралық ақша аудару жүйелерін пайдалану соңғы уақытта Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің назары бағытталған объектілердің бірі болып табылуда.

Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің және «Қазпочта» АҚ-ның статистикаларына сәйкес шетелге ақша жіберу және шетелден ақша алу үшін клиенттер-жеке тұлғалар халықаралық ақша аударудың келесі жүйелерін қолдана алады (13-кесте).

13-кесте

Халықаралық ақша аудару жүйелері

Жүйе атауы	Қызмет көрсететін банктер
SWIFT	Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі 22 банкі
Western Union	22 банк және «Қазпочта» АҚ
FOVA	«Қытайдың Алматыдағы сауда-өнеркәсіп банкі» АҚ
Contact	«Банк ЦентрКредит» АҚ, «Альянс Банкі» АҚ, «БТА Банкі» АҚ ЕҰ- «Темірбанк» АҚ, «Нұрбанк» АҚ және «АТФБанкі» АҚ
Faster	«БТА Банкі» АҚ және «БТА Банкі» АҚ ЕҰ - «Темірбанк» АҚ
Жылдам пошта	«Сбербанк» АҚ ЕБ, «Delta Bank» АҚ, «Метрокомбанк» АҚ және «Сенім-банк» АҚ
БЛИЦ	«Сбербанк» АҚ ЕБ
Золотая корона	«Kaspi Bank» АҚ, «Метрокомбанк» АҚ және «Сенім-банк» АҚ
Юнистрим	«Цеснабанк» АҚ, «Метрокомбанк» АҚ және «Сбербанк» АҚ ЕБ
Анелик	«БТА Банкі» АҚ ЕҰ - «Темірбанк» АҚ, «Еуразиялық банк» АҚ және «Delta Bank» АҚ
Бүкіләлемдік пошта одағының жүйесі	«Қазпочта» АҚ
Лидер	«Цеснабанк» АҚ, «Delta Bank» АҚ және «Астана-финанс банкі» АҚ
MoneyGram	«Қазақстан Халық банкі» АҚ
Migom	«Данабанк» АҚ
Coinstar Money Transfer	«Альянс Банкі» АҚ
Метроэкспресс	«Метрокомбанк» АҚ
Близко	«Delta Bank» АҚ
Восточный Экспресс	«Kaspi Bank» АҚ

2009 жылы халықаралық ақша аударымдары жүйесі арқылы²⁰ шетелге сомасы 690,2 млрд. теңге болатын 1 430,2 мың. транзакция жіберілді, шетелден сомасы 232,3 млрд. теңге болатын 779,6 мың. транзакция алынды. Шетелдерге жіберілген төлемдердің жалпы саны мен сомасының негізгі үлесі SWIFT Western Union, FOVA, Faster, Жылдам пошта және Contact жүйелеріне келеді. Шетелдерден алынған төлемдердің негізгі үлесі SWIFT, Western Union, Юнистрим және Contact жүйелеріне келеді (14-кесте).

14-кесте.

Халықаралық ақша аудару жүйелері бөлігіндегі мағлұматтар

Ақша аудару жүйесінің атауы	2009 жылы шетелдерге жіберілгендері				2009 жылы шетелдерден алынғандары			
	Саны	Жалпы көлемнен үлесі, %-бен	Сомасы (мың. теңге)	Жалпы сомадан үлесі, %-бен	Саны	Жалпы көлемнен үлесі, %-бен	Сомасы (мың. теңге)	Жалпы сомадан үлесі, %-бен
SWIFT	248 937	17,4%	512 045,6	74,2%	52 728	6,8%	155 757,1	67,0%
Western Union	504 844	35,3%	75 836,2	11,0%	353 874	45,4%	48 142,3	20,7%
FOVA	8 130	0,6%	20 801,6	3,0%	109	0,0%	531,4	0,2%

²⁰ Мағлұматтар операцияны жүзеге асырған сәтте валюта айырбастаудың нарықтық орташа алынған бағамы бойынша теңгеге қайта есептеу арқылы ұсынылған.

**ТӨЛЕМДЕР ҚҰРАЛДАРЫН ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
АҚША АУДАРУ ЖҮЙЕЛЕРІН ПАЙДАЛАНУ**

26

Faster	166 865	11,7%	17 215,1	2,5%	26 382	3,4%	3 363,4	1,4%
Contact	133 294	9,3%	15 737,6	2,3%	52 791	6,8%	4 046,8	1,7%
Жылдам пошта	103 403	7,2%	15 878,0	2,3%	19 050	2,4%	3 430,4	1,5%
БЛИЦ	63 035	4,4%	7 726,3	1,1%	33 956	4,4%	3 619,2	1,6%
Юнистрим	61 805	4,3%	7 208,1	1,0%	32 041	4,1%	4 081,3	1,8%
Анелик	12 770	0,9%	4 337,1	0,6%	14 292	1,8%	2 742,3	1,2%
Золотая корона	32 783	2,3%	5 157,5	0,7%	10 899	1,4%	1 648,8	0,7%
MoneyGram	6 172	0,4%	4 935,3	0,7%	8 690	1,1%	915,7	0,4%
Бүкіләлемдік пошта одағының жүйесі	80 828	5,7%	1 457,5	0,2%	164 404	21,1%	2 824,4	1,2%
Лидер	5 621	0,4%	1 242,2	74,2%	3 387	0,43%	498,7	0,2%
Migom	-	-	-	-	4 380	0,56%	436,7	0,2%
Метроэкспресс	646	0,05%	285,6	0,2%	126	0,02%	28,0	0,01%
Coinstar Money Transfer	681	0,05%	226,9	0,04%	1 404	0,18%	159,6	0,1%
Близко	26	0,00%	2,2	0,03%	769	0,1%	79,8	0,03%
TMT	179	0,01%	48,0	0,00%	299	0,04%	29,5	0,01%
Московский экспресс	144	0,01%	58,7	0,01%	6	0,0008%	0,6	0,0003%
Восточный Экспресс	6	0,0004%	3,5	0,01%	-	-	-	-
EXCURSIONS FACT	1	0,0001%	0,6	0,001%	-	-	-	-
Жалпы қорытынды	1 430 170	100,0%	690 203,5	100,0%	779 587	100,0%	232 335,9	100,0%

Елдер бөлігінде жіберілген халықаралық ақша аударудың жалпы көлемінің анағұрлым көп үлесі Қытай мен Ресейге тиесілі. Халықаралық ақша аудару жүйесін пайдалану арқылы жүзеге асырылған төлемдер көлемінің негізгі пайызы негізгі сауда серіктестер – Ресей мен Австралиядан алынған (15-кесте).

15-кесте.

Елдер бөлінісінде халықаралық ақша аудару жүйесін пайдалану жөніндегі мағлұматтар

Ақша аударымы жіберілген ел	Саны (мың.бір.)	Жалпы көлемдегі үлесі, %-бен	Сомасы (млн. теңге)	Жалпы сомадағы үлесі, %-бен
Қытай	69,9	4,9%	109 725,2	15,9%
Ресей	532,2	37,2%	103 671,1	15,0%
Швейцария	2,6	0,2%	82 565,5	12,0%
Түркия	52,6	3,7%	61 365,5	8,9%
БАӘ	16,6	1,2%	42 931,7	6,2%
Германия	26,3	1,8%	29 047,6	4,2%
АҚШ	21,7	1,5%	28 427,2	4,1%
Өзбекстан	261,7	18,3%	28 252,8	4,1%
Литва	11,5	0,8%	26 318,3	3,8%
Ұлыбритания	8,2	0,6%	11 732,7	1,7%

**ТӨЛЕМДЕР ҚҰРАЛДАРЫН ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
АҚША АУДАРУ ЖҮЙЕЛЕРІН ПАЙДАЛАНУ**

27

Қырғызстан	118,5	8,3%	10 074,6	1,5%
Украина	44,2	3,1%	9 852,6	1,4%
Италия	6,3	0,4%	8 129,4	1,2%
Латвия	4,3	0,3%	6 769,1	1,0%
Әзірбайжан	32,4	2,3%	6 333,0	0,9%
Басқалары	221,2	15,5%	125 007,2	18,1%
Жалпы қорытынды	1 430,2	100,0%	690 203,5	100,0%

Ақша аударымы алынған ел	Саны (мың. бір.)	Жалпы көлемдегі үлесі, %-бен	Сомасы (млн. теңге)	Жалпы сомадағы үлесі, %-бен
Ресей	473,6	60,8%	70 913,0	30,5%
Австралия	13,2	1,7%	61 330,2	26,4%
АҚШ	21,8	2,8%	13 998,2	6,0%
Швейцария	1,5	0,2%	8 134,8	3,5%
Германия	60,4	7,8%	7 410,2	3,2%
Кипр	0,8	0,1%	6 706,8	2,9%
ОАР	4,7	0,6%	5 750,3	2,5%
Өзбекстан	41,4	5,3%	5 622,0	2,4%
Түркия	16,1	2,1%	5 259,9	2,3%
Корея	2,2	0,3%	3 491,7	1,5%
БАӘ	9,0	1,2%	2 875,2	1,2%
Ұлыбритания	4,8	0,6%	2 590,9	1,1%
Қытай	4,8	0,6%	2 477,5	1,1%
Латвия	1,2	0,1%	2 213,1	1,0%
Франция	2,5	0,3%	1 725,5	0,7%
Люксембург	0,1	0,01%	1 658,4	0,7%
Тәжікстан	6,0	0,8%	1 552,7	0,7%
Украина	19,8	2,5%	1 551,0	0,7%
Италия	5,0	0,6%	1 510,3	0,7%
Басқалары	90,6	11,6%	25 564,4	11,0%
Жалпы қорытынды	779,6	100,0%	232 335,9	100,0%

Қазақстан халқының ақшалай қаражатты шетелдерге жедел аудару бойынша банктік қызметтерге деген сұранысының көптігін назарға ала отырып, Қазақстан Ұлттық банкі осы нарықты қадағалауды күшейту жөніндегі жұмыстарды жүргізуде. Осылайша, банктердің халықаралық ақша аударымдарын пайдалану жөніндегі нақты есептіліктерін ұсынуды көздейтін нормативтік құқықтық базаны өңдеу жоспарлануда.